

Centar za terapiju i rehabilitaciju

ZBORNIK RADOVA
Vol.4
Rehabilitacija žrtava torture

Tuzla, 2013.

Impresum

Zbornik radova

Knjiga 4.

Izdavač: *UG Vive Žene Tuzla*

Za izdavača: *Jasna Zečević*

Urednica: *Mima Dahić*

Lektorica: *Vanja Eraković*

Recenzentica: *Prof. dr. med. sc. Esmina Avdibegović*

Grafički dizajn: *Emir Delalić Žeko*

Štampa: *OFF- SET, Tuzla*

Tiraž: *500 primjeraka*

ISSN: *2303-4165*

*“Ovaj dokument je urađen uz finansijsku pomoć Evropske unije.
Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost “Vive Žene” i ni u
kom slučaju ne predstavlja stanovišta Evropske unije.”*

Podržano grantom Fondacije Open Society Institute - Zug.

Sadržaj:	
Predgovor	5
Psihosocijalni pristup u radu u zajednici	7
Tortura i spol u kontekstu bosanskohercegovačke stvarnosti	29
„Jučer žrtve torture. Danas žrtve sistema. Šta smo sutra?“	43
Izvještaj o rezultatima istraživanja „Dehumanizacija i tortura u regionu Balkana“	59

Zbornik radova IV
Rehabilitacija žrtava torture

PREDGOVOR

Sedamnaest godina nakon završetka rata, država Bosna i Hercegovina (BiH) još uvijek nije prepoznala žrtve torture kao kategoriju koja, kao takva, ima određena prava. Ne postoji zakon na nacionalnom nivou koji štiti žrtve torture, niti sveobuhvatna strategija koja bi implementirala ta prava. “*Niko ne smije biti izložen mučenju i nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju*”, citat je iz Evropske konvencije za prevenciju torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (1987.)(CAT) koju je ratificovala i BiH. I tu stala.

Već dva puta Zakon o zaštiti žrtava torture nije prošao izglasavanje u Parlamentu BiH. Godine prolaze, a broj žrtava torture, nažalost, raste. Procjenjuje se da trenutno postoji oko 200.000 osoba koje su bile žrtve torture i koje još uvijek čekaju da država prizna njihova prava i omogući im dostojanstven život.

UG *Vive Žene*, od osnivanja 1994. god. pokušava stvoriti sigurno okruženje za žrtve rata, posebno za žene i djecu. Omogućili smo im psihoterapijski rad i pružili podršku kako bi minimizirali efekte traumatskih iskustava, te omogućili kvalitetan svakodnevni život. Potom smo proširili djelovanje poimanja ratne traume i na muškarce, bivše logoraše i žrtve torture. Od 2007. god. intenzivno radimo, promoviramo i širimo informacije o neophodnosti donošenja zakonskih rješenja statusa žrtava torture, zbog čega smo se iste godine priključili Međunarodnom savjetu za rehabilitaciju žrtava torture (IRCT), kako bi dobili mogućnost razmjene informacija, stalnog profesionalnog razvoja i unapređenja usluga za naše korisnike.

U ovom zborniku smo odlučili da, pored prikaza našeg stručnog rada sa pojedincima i grupama, objavimo i Izvještaj o statusu žrtava torture u BiH i Izvještaj o rezultatima istraživanja „*Dehumanizacija*

i tortura u regionu Balkana“, s namjerom da građani BiH i predstavnici vlasti prepoznaju, priznaju i zaštite prava žrtava torture u BiH, ali i kako bi odgovorili na krucijalna pitanja:

- Da li je osoba zakonom regulirala status žrtve torture?
- Koji je pravni temelj za reguliranje statusa?
- Da li je potrebno donijeti Zakon o žrtvama torture?

Ova procjene su jedinstvene po svom sadržaju i daju jasan uvid u stavove i status žrtava torture u BiH.

Dugujemo veliku zahvalnost članovima našeg tima, partnerima i saradnicima na pruženoj podršci i učestvovanju u izradi analiza, izvještaja i pisanju članaka, kao i nesebičnom zalaganju za poboljšanje statusa žrtava torture u Bosni i Hercegovini.

Jasna Zečević

PSIHOSOCIJALNI PRISTUP U RADU U ZAJEDNICI

Aida Mustačević – Cipurković, Geštalt psihoterapeut

1. UVOD

Nijedno psihološko poimanje bilo kojeg problema na području naše države ne isključuje činjenicu da je bio rat, da se zemlja raspala, da je privreda prestala s radom te da je zamijenjena privredom koja i dalje ne radi. U isto vrijeme, kulturnoška širina i otvorenost, kao ključna karakteristika Bosne i Hercegovine je, također, teško narušena ako ne i uništena.¹

Vive Žene se, između ostalog, bave i povezanošću historijske traumatizacije s trenutnim problemom. Fokus našeg rada je i dalje pomoći ciljanim zajednicama i skupinama opterećenim osiromašenjem, posljedicama rata i migracijom. U odabranim sredinama, traumatizacija je prisutna i izražena, i ako to povežemo sa sadašnjim trenutkom imamo prognanike koji su zadnjih godina u ulozi povratnika. Prisutni problemi su: neproradena trauma, gubici, poteškoće u procesu žalovanja i prisutna šutnja, kako u porodici tako i društvu. Na duži period ovo sigurno nije dobar mehanizam odbrane, jer nerješavanje nakupljenih problema postaje problem zdravoj adaptaciji, kako pojedinca tako i čitavih grupa. Sve ovo otežava suočavanje s problemima siromaštva, korištenja resursa i izlaska iz pasivne pozicije. Posebno je otežana integracija u novu sredinu za djecu povratnike, kao najosjetljiviju skupinu. I dalje su važna pitanja povjerenja, pomirenja i identiteta, te problemi rekonstrukcije lične imovine i ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnoških prava. Naš psihosocijalni rad u zajednici se odnosi na preveniranje dugotrajnih posljedica traumatskih i stresnih iskustava, kroz osnaživanje socijalnih mreža ugroženih skupina i lokalne zajednice.

---

¹ Vive Žene, Kontekstualni pristup strahu, treumi i gubitku, UG Vive žene, Tuzla, (2008). Becker, D, "Razvitak uz Vive žene", str. 24.

U ovom članku se uvodi alat koji pomaže boljem razumijevanju prave razmjere individualne i kolektivne neosnaženosti u konfliktnim područjima, a koji pomaže integriranje psihosocijalnih pristupa u osnaživanje marginaliziranih pojedinaca i grupa, stradalnika rata. Alat je primjenjen u pripremnoj i početnoj fazi rada sa grupom žena povratnica, žrtava ratne torture.

2. PSIHOSOCIJALNI PRISTUP

Pojmovi psihosocijalna pomoć, te psihosocijalni rad i pomagači, kod nas nemaju dugu tradiciju. Potreba za ovom vrstom pomoći javila se, nažalost, u periodu agresije na Republiku Hrvatsku i, kasnije, na Bosnu i Hercegovinu. Bili smo suočeni s mnogobrojnim potrebama izbjeglih i prognanih stradalnika rata, i zahvaljujući stručnjacima iz inostranstva koji su nas u to vrijeme vodili i pomagali u osmišljavanju programa pomoći za te ljude, mi se susrećemo i sa pojmom psihosocijalne pomoći.

„Psihosocijalna pomoć je proces psihičkog i socijalnog osnaživanja svakog pojedinca (djeteta i odrasle osobe), njegove obitelji i socijalnog okruženja, kako bi u sebi i svojoj neposrednoj okolini pronašao ili stekao snage i načine za uspješno suočavanje sa stresom i prevladavanje krize, postupnu izgradnju normalnog, psihički zdravog i punovrijednog načina života, bez štetnih posljedica po sebe ili druge“, (Ajduković, D., 1995., str. 5.). Žganec (1995.) pod pojmom psihosocijalni rad podrazumijeva: „rad sa socijalnim odnosima koji su važni za psihičku dobrobit čovjeka i njegov osobni razvoj“, (str. 167.), gdje stavlja naglasak na klijenta u njegovom socijalnom okruženju, te naglašava značenje multidisciplinarnog usmjeravanja na konkretnu životnu situaciju osobe u krizi. I našto drugačiji pristup u oporavku stradalnika rata daje Pregrad (1996.): „Psihosocijalna podrška ima za cilj podržati ljude, preuzeti neke njihove zadaće dok se ne snađu u novonastaloj situaciji, te ih ojačati

kako bi u sebi našli uporište i pobudili vlastite potencijale nošenja sa stresom ... “.²

Cilj bilo koje vrste torture, posebno u ratnim vremenima, je da se žrtvama uskrati njihov lični, društveni i politički identitet. Nakon rata u BiH destruktivne posljedice torture su, nažalost, još vidljive i traju dugo nakon završenog terora. Poslijeratni period obiluje stresnim situacijama koje su dovele do promjena u organizaciji života i međusobnom komuniciranju. U socijalnom kontekstu u kojem danas živimo potreba za različitim vrstama pomoći i podrške je sve veća, a psihološki problemi koje klijenti donose su često veoma zahtjevni i komplikovani. Razlog tome su razni potisnuti i nerazriješeni sadržaji u pozadini. U poslijeratnoj zajednici, žrtve torture trebaju više systemske podrške, osnaživanja, ali i edukacije kako bi što bolje doprinijeli obnovi iste.

Dezintegracija i neosnaženost, kao rezultat rata i organizovanog nasilja u konfliktnim područjima, često su praćeni projektima pomoći. Umjesto da se rješavaju socijalni i psihološki procesi straha, destrukcije i traume, te gubitka i žalovanja kroz intervencije, oni ih razdvajaju. Ukoliko su intervencije međusobno odvojene, niti jedna od njih zasebno ne može biti uspješna, te proces oporavka implicira simultano rješavanje nastalih posljedica. *Vive Žene*, kao nevladina organizacija, pružaju svoj doprinos ovom procesu kroz direktni rad sa žrtvama torture.

Psihosocijalni program se provodi kroz tri integrirana polja intervencija:

1. Individualno izlječenje unutrašnjih povreda
2. Izgrađivanje povjerenja i socijalne povezanosti u lokalnoj zajednici
3. Makro nivo rekonstrukcije društva.

---

² Ajduković, M. (1997.), Grupni pristup u psihosocijalnom radu: Načela i procesi, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 10.

Rad u zajednici je jedan od stubova identiteta organizacije *Vive Žene*. Naučili smo da ideje, npr. iz drugih zemalja, kao što je i navedeni *alat za osnaživanje* (prilog 1.), možemo primijeniti i prilagoditi našem radu. U ovoj vrsti posla nema perfektnog rada. Radimo najbolje što znamo i to je čisto nadopunjavanje. Koliko su sredine u kojima smo radili bile slične i imale zajedničke poveznice, toliko su bile i različite, što je opet, iziskivalo našu stalnu diskusiju i pronalaženje mogućeg modela rada sa tim ljudima. Rad u zajednici je vid pomoći, kako bi se ista razvila i unaprijedila, odn. kako bi ljudi koji tu žive dobili više moći pomoću koje bi svoj život učinili boljim. I, sve to kroz proces osnaživanja - korisnici pasivni, mi aktivni! Oni očekuju da mi riješimo njihove probleme, a zadatak je da ih oni nauče riješiti sami. Mi samo podržavamo taj proces. Moramo ih pridobiti da razmišljaju na nov način. Nikoga ne možemo uspraviti protiv njegove volje - možemo ga dignuti, ali ne i držati.

Integracija psihosocijalnih pristupa u svakoj oblasti planiranja, stoga, implicira da se prvo bitno uradi sveobuhvatna analiza na osnovu razumijevanja, tj. da se život ljudi može poboljšati samo ako se:

- shvate socijalne, materijalne i psihološke potrebe i kapaciteti pojedinaca, te ako se
- shvate i riješe kompleksne dinamike između ljudi i njihovog socijalnog okruženja.³

---

³ Weyermann, B. "Linking economics and emotions: towards a more integrated understanding of empowerment in conflict areas", Intervention 2007., Volume 5, Number 2, Page 84.

3. KONTEKSTUALNI PRISTUP TRAUMI

U kontekstu katastrofa koje je izazvao čovjek, ima smisla praviti razliku među traumatskim situacijama, traumama i simptomima traume. Bez obzira na traumatsku situaciju koja karakterizira čitavo društvo, ne znači da su svi traumatizirani. Da bi se dogodila trauma, potrebna je traumatska situacija, ali situacija ne povlači traumu sama po sebi. Ako se trauma i dogodila, pitanje simptoma u tom slučaju treba posmatrati neovisno, jer se isti mogu u velikoj mjeri razlikovati. Početak ispoljavanja simptoma se ne mora nužno podudarati s početkom traume. Tu ranu koja treba zacijeliti možemo opisati kao psihološku ranu koju mi nazivamo *trauma*, ali i kao destrukciju društvenog materijala što nazivamo *traumatskom situacijom*, podrazumijevajući da su tom prilikom napadnuti, povrijedeni i vjerovatno uništeni kako ljudski odnosi, tako i osnovni zakoni koji reguliraju te odnose.

Trauma u kontekstu sociopolitičkog konflikta je postala komplikirana zbog dugoročne kontroverze o konceptu PTSP-a. U procesu odbacivanja apolitičnog, simptom fokusiranog koncepta PTSP-a, kao pojam traume je, nažalost, vrlo često odbacivan. Ipak, traumatizacija je krucijalni koncept za shvatanje raspada psihološke i društvene tekture, koja nastaje kada političko i socijalno uništenje premaši kapacitete za nošenje s problemom, od strane pojedinca i kolektiva. Najbitnija stavka boljeg razumijevanja traume je sama njena priroda. Trauma ne izjednačava simptome koji se mogu pojaviti nakon određenog dešavanja. Naprotiv, ona se može shvatiti kao dugoročna osjetljivost koja se razvija u bliskoj vezi sa sociopolitičkim procesima koji je stvaraju. Ovaj koncept *sekvencionalne traumatizacije* je razvio Hans Keilson u svojoj studiji o jevrejskoj ratnoj siročadi u Holandiji. On pokazuje da iskustva ove djece u različitim sekvencama Drugog svjetskog rata utiču na njih i kasnije, u vrijeme kada su već formirane osobe i kada trebaju živjeti svoj život. Keilson demonstrira da efekat traumatskog iskustva na

razvoj osobe ovisi o prisustvu ili nedostatku psihosocijalne podrške u okruženju, nakon događaja koji su uzrokovali traumatski proces.⁴

Ovaj koncept podrazumijeva radikalnu promjenu u razumijevanju traume: umjesto događaja koji ima svoje posljedice, sada posmatramo proces u kojem je opis traumatske situacije okvir u kojem organiziramo način na koji shvatamo traumu. Npr. teška sekundarna sekvenca i *dobra* treća sekvenca imaju za rezultat dugoročniju perspektivu ozdravljenja, nego manje teška druga sekvenca i *loša* treća traumatska sekvenca. Ovo ilustrira kontinuitet traume, čak i nakon stvarnog prestanka progona. Sada shvatamo zašto neko može razviti simptome neposredno nakon prvobitnog traumatskog dogadaja, jednako kao i dvadeset, trideset pa i više godina poslije. Navedeni koncept čini očiglednim činjenicu da nema *posttraume*, nego da postoji samo kontinuirani traumatski proces.⁵

U svakoj od ovih sekvenci mogućnosti podrške značajno variraju. Identificirano je šest sekvenci koje opisuju konfliktne situacije i postkonfliktna područja (Backer, D. i Weyerman, B. 2006) za BiH:

1. prije traumatskog procesa,
2. početak persekucije,
3. akutna persekucija: direktni teror,
4. akutna persekucija: prelazak u hronični oblik,
5. vrijeme tranzicije,
6. poslije persekucije.

---

⁴ Weyermann, B. "Linking economics and emotions: towards a more integrated understanding of empowerment in conflict areas". Intervention 2007., Volume 5, Number 2, Page 85.

⁵ Vive Žene, Kontekstualni pristup strahu, traumi i gubitku, UG Vive Žene, Tuzla, (2008.), Becker, D. "Razvitak uz Vive Žene", str. 15.

Sekvencionalna traumatizacija:

- ilustrira da se traumatski proces razvija u sekvencama. Određeni dijelovi svake sekvene određuju socijalnu i emocionalnu dobrobit.
- Pokazuje mogućnosti i ograničenja promjene psihosocijalne pomoći tokom konflikta.
- Pomaže definirati ciljeve i aktivnosti projekta na način da emocionalne mogućnosti učesnika nisu preopterećene.

4. PRIMJER RADA U ZAJEDNICI

4.1. Kontekst

Primjer se odnosi na početak rada sa grupom žena žrtava ratne torture, u Brčkom, na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Na osnovu geografskog položaja, privrednih i drugih kapaciteta, Brčko predstavlja privredni i kulturni centar Bosanske Posavine. Brčko je, istovremeno, i centar Distrikta Brčko, zasebne administrativno - upravne jedinice u Bosni i Hercegovini, koja ne pripada niti Federaciji Bosne i Hercegovine, niti Republici Srpskoj. Gradom upravljaju mjesne i državne vlasti, uz pomoć međunarodne zajednice / supervizora. Po posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. god., općina Brčko imala je 87.627 stanovnika, raspoređenih u 59 naselja. Poslije potpisivanja Mirovnog sporazuma za BiH, u novembru 1995. god., općina Brčko u cjelini postala je Brčko Distrikt. Nacionalni sastav stanovništva - općina Brčko, popis iz 1991. god.: Bošnjaci 44,06%, Hrvati 25,39%, Srbi 20,68%, Jugosloveni 6,54%, te ostali, neopredijeljeni i nepoznato 3,33%. Nacionalni sastav stanovništva - grad Brčko, popis 1991. god.: ukupno 41.406 stanovnika, Bošnjaci 55,53%, Srbi 19,93%, Hrvati 6,98%, Jugosloveni 12,58%, ostali, neopredijeljeni i nepoznato 4,98%. Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu i etničkog čišćenja

stanovništva, u Brčkom je nacionalna struktura dosta promijenjena u odnosu na onu iz 1991.god.

Grad Brčko je specifično područje u Bosni i Hercegovini. Zbog okupacije tokom rata (1992-1995), desili su se mnogi zločini nad nesrpskim stanovništvom, zbog kojih su se neki trajno iselili, a drugi doselili. Poslije 2001. god je uslijedio povratak. Danas, oni koji su se vratili kažu da osjećaju strah dok hodaju svojim gradom i da ga ne doživljavaju istim. Ljudi su se promijenili, svi funkcioniraju u okviru manjih grupa, izoliraju se. Grad je podijeljen po etničkom principu, npr. „*ovo je njihov dio, oni tu žive*“, ili „*ovdje su njihove trgovine, mi tu ne kupujemo...*“. Destruktivne ratne i poslijeratne posljedice torture su, nažalost, još vidljive i traju dugo. Uskraćen im je njihov lični, društveni i politički identitet. Kako u Bosni i Hercegovini ne postoji Zakon o torturi, sve žrtve su u nepravednom položaju, često izmanipulirane i diskriminirane od strane političara, što znači da ni grad Brčko nije izuzetak u ovim procesima.

Postoje društvena i individualna dimenzija traume. Jasno je da političari i traumatizirane osobe imaju različite okvire funkcioniranja, time i različita polazišta. Politička primjerenost žrtve ne mora nužno odgovarati individualnim potrebama žrtve. Politički aktivisti su skloni potcijeniti individualnu dimenziju traume, time i same žrtve rata, te ih dugi niz godina nakon rata iskorištavaju u svojoj političkoj promociji, a sve pod krinkom demokratizacije društva. Ubrzo ih zaboravljaju, što je pogrešno. Nikada se ne smiju zaboraviti individualne potrebe i situacije ljudi koji su direktnе žrtve društvenih procesa, a trauma je dio tih procesa. Problem je kako prevazići situaciju u kojoj sve što se događa ovisi jedino o strukturi moći, dok osnovne moralne postavke izgledaju nevažne. Žrtve imaju pravo na istinu i pravdu, dok pravda mora omogućiti počiniteljima preuzimanje odgovornosti za ono što su učinili. Ovdje govorim o procesu koji je značajan i za sadašnjost i za budućnost, u smislu perspektive za stvaranje mira i odvijanje procesa demokratizacije.

Definicija zdravlja u Ustavu BiH glasi: „*Stanje potpunog tjelesnog, duševnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsutnost bolesti i iznemoglosti. Duševno zdravljje je stanje koje omogućuje optimalan psihički, intelektualni i osjećajni/ emocionalni razvoj pojedinca, u onoj mjeri u kojoj je taj razvoj u skladu s razvojem drugih pojedinaca. Ono je važna sastavnica općeg zdravlja. Vrijednost duševnog zdravlja mora biti prepoznata na svim razinama i u svim sektorima društva.*”

Članice grupe, kao članice udruženja kojem pripadaju, radeći na sebi i na svojim traumama su u prilici integrirati svoju prošlost i oslobođiti se tereta kojeg nose sve ove godine (skoro dvije decenije), i u prilici su dati svoj doprinos razvoju zajednice, prvenstveno kroz doprinos zdravijim međuljudskim odnosima. Radeći sa njima, što je dugotrajan proces, pomažemo im da razviju sopstvena gledišta i na taj način preuzmu dio odgovornosti za svoj život u datim okolnostima.

Priprema pomenute grupe žena je krenula kroz kontakte i aktivnosti koje sprovodi naša organizacija u okviru projekta *Zajedno protiv torture*. Tako su prvi kontakti ostvareni sa predstavnicima udruženja logoraša i nestalih sve tri nacionalnosti, na zajedničkom sastanku. Nakon pojašnjenja planiranih aktivnosti u dijelu pružanja psihosocijalne pomoći i podrške članovima udruženja, dogovoren je naredni susret sa članicama udruženja. Unaprijed je, na prvom mjestu, planiran rad sa ženskom populacijom. Ubrzo, već naredne sedmice, taj susret je upriličen u dva udruženja Bošnjaka. Predstavnici drugih udruženja su na prethodno održanom sastanku spomenuli teškoće oko okupljanja svojih članova, te da će se javiti ako neko od njih bude zainteresiran. Sve je ostalo na tome. Članicama koje su se odazvale našem pozivu je prezentiran okvirni plan rada i sa njima se razgovaralo na način da im se stvorio prostor za njihovo viđenje problema, a koji se tiče populacije kojoj one pripadaju, kako na individualnom nivou tako i na nivou šire zajednice. Sve članice su

bile motivirane za ovu vrstu aktivnosti - grupni rad/ psihosocijalni pristup. Ova grupa je krenula sa svojim radom krajem oktobra 2011. god.

4.2. Teorijski pristup u radu sa ovom grupom

Zdravlje, u geštalt terapijskom pristupu, karakteriziraju aktivnost, kontakt, izbor i autentičnost. Energija je usmjerena ka aktivnom učešću ili razmjeni sa okolinom sa kojom je pojedinac u kontaktu. *Čovjek je zdrav sve dok je u kontaktu sa samim sobom i svojom okolinom.* Na ovom se zasniva i shvatanje tretmana, odn. terapije: *Ozdravljenje se postiže kroz obnavljanje svjesnosti koju smo nekada izgubili.*

U uspješnoj terapiji dolazi do integracije koja zahtijeva identificiranje sa svim vitalnim funkcijama. Svako odbacivanje sopstvenih ideja, osjećanja ili postupaka vodi otuđenju, odn. gubljenju kontakta s njima. Njihovo ponovno prisvajanje čini osobu iznova potpunom, cjelovitom. Zadatak terapeuta je da klijent postane svjestan svojih ranije otuđenih dijelova, dođe u kontakt sa njima, osjeti ih, razmotri i asimilira.

Preživjeti nakon traume, katastrofe, često znači živjeti sa strahom, izbjegavanjem, apatijom, osjećajima stida i krivice. Kod strašnih traumatizacija koje je prouzrokovao čovjek, preživljavanje nakon traume u mnogim slučajevima je povezano sa radikalnim povlačenjem u sebe. Čak je lakše podnijeti i da se tamo nađu samo praznina, bol i zastoj, nego ostvariti odnose sa drugim ljudima, kontakte sa svijetom oko sebe, a sve zbog potencijalne opasnosti od ponovnog povređivanja. Egzistencijalna ugroženost u slici poremećaja, kod psihičke traume nastaje zbog gubitka povjerenja i sigurnosti - sigurnosti koja se odnosi na svijet, ljude ili samog sebe, što često za sobom povlači gubitak ispunjavajućih i podržavajućih odnosa.

Stvarni doživljaj ma koje sadašnje situacije, ne treba objašnjavati ili tumačiti, s njim treba biti u neposrednom kontaktu, i on treba da se osjeti i opiše ovdje i sada. Kontakt predstavlja funkciju granice, fenomen koji se odvija na granici organizma i njegove okoline. Isti omogućava razvoj osobe kroz razmjenu sa okolinom, zadovoljavajuće potreba i orgazmičku samoregulaciju. To znači da kontakt nije stanje, već aktivnost sa ritmom dodira i udaljavanja, postojano osciliranje između mene i drugog. Prekidanje kontakta vodi ka nezdravim oblicima funkcioniranja. U tekućim životnim procesima postajemo ukrućeni, vezani i u zastoju.

U svakodnevnoj upotrebi, dijalog označava običan razgovor. Egzistencijalni dijalog je ono što se dogada kada se dvije osobe sretnu kao osobe, kada je svaka od njih pod uticajem ove druge i kada reagira na drugu. Izlječenje se postiže kroz dijaloški odnos, koji je ujedno i model za vid terapijskog odnosa u skladu sa geštaltističkom teorijom promjene. Terapeut sa dijaloškom orientacijom će omogućiti klijentu da produbi svoju svjesnost i da uspostavi kontakt sa drugom osobom. Na taj način, terapija pruža mogućnost da se pacijentova suština otvori u prisustvu druge osobe. Mogućnost promjene i ličnog razvoja ne dolazi od savjetnika ili terapeuta, niti od samog klijenta, već kroz ono što nastaje u njihovom međusobnom egzistencijalnom susretu. Dijaloški odnos i istraživanje procesa koji se odvijaju u odnosu (kontaktu), predstavljaju srž geštaltističkog savjetovanja i terapije.

Grupa je skupina osoba od kojih svaka ima svoju kompleksnu konfiguraciju. Svaku osobu određuje njena prošlost, sadašnjost i vizija njene budućnosti, odn. biografska perspektiva uronjena u kontekst u kojem osoba živi. Kontekst je ono što osobu okružuje: obitelj, šira obitelj, prijatelji, kolege, naselje, grad, zemlja, nacija, kultura, i sl. Sve to, biografska perspektiva i kontekst, čini vrlo kompleksnu konfiguraciju koja određuje svaku osobu unutar skupine, a sve zajedno čine jedinstvenu i vrlo kompleksnu konfiguraciju

grupe koja, također, ima svoju vremensku dimenziju (prošlost, sadašnjost, budućnost) i svoj kontekst. Unutar grupe, članovi dijele neka zajednička iskustva koja su pojedinačno doživjeli, a dijele i dio zajedničkog konteksta (dolaze iz iste kulture, imaju zajedničke sklonosti, itd.). Grupni rad je usmjeren na zadovoljavanje različitih potreba članova grupe i njihovo osnaživanje, u cilju djetovornijeg rješavanja problema i suočavanja sa životnim poteškoćama. Posebna vrijednost grupe je u tome što ona funkcionira kao tipično socijalno društvo sa mrežom međusobnih odnosa, što predstavlja veliki potencijal koji se može koristiti u radu s istom. Značaj grupe je i u tome što ona pojedincu daje osjećaj sigurnosti, oslobađa ga odgovornosti i smanjuje osjećaj krivnje. Voditelj grupe ima posebno mjesto i on preuzima određenu odgovornost. Što je grupa zrelija, to više odgovornosti dijeli sa voditeljem.

4.3. Opis problema kroz primjenjeni instrument Razumijevanje nemoći - pregled facilitacije osnaživanja

Opis problema - Prijetnja/ strah, destrukcija/ trauma, gubitak/ žalovanje, na različitim društvenim nivoima.

1. Pojedinci/ obitelji:

- Razorene obitelji (članovi koji su ubijeni ili nestali u ratu, članovi koji su ostali u trećim zemljama, razdvojenost, razvodi, nasilje u obitelji).
- Gubitak posla, loša materijalna situacija, siromaštvo.
- Problem u ostvarivanju prava na naknadu štete nanesene žrtvama/ diskriminacija u odnosu na druge dijelove države BiH.
- Loša zdravstvena zaštita/ poteškoće kod upućivanja specijalistima u entitet Federacije BiH, nemogućnost korištenja banjskog liječenja.
- Sporost pronaalaženja nestalih članova obitelji.
- Neprorađena trauma i komplikacije u procesu žalovanja

- zastoj i nedovršeno žalovanje (nestale osobe, gubici prvog reda, materijalni i nematerijalni gubici, neosvješteni gubici u pogledu identiteta na ličnom nivou).
- Sporost sistema pravosuđa u procesima suđenja ratnim zločincima i neadekvatna zaštita svjedoka, počinitelji koje skoro svakodnevno susreću u gradu.
- Opstrukcije i otvorene prijetnje pri povratku imovine.
- Hronični strah, osjećaj bespomoćnosti, noćne more, nesanica, nesigurnost, nepovjerenje, izbjegavanje i potiskivanje traume, osjećaj krivnje i stida, ljutnja, nisko samopoštovanje, stalna zabrinutost, izolacija).
- Somatizacija- dijabetes, bolesti kičme, žuči, želuca, naglašeni problemi u menopauzi.

1.2. Grupa:

- Težina u nošenju sa svakodnevicom iz uloge žene, često jedine hraniteljice u obitelji.
- Skrnavljenje mezarja i poteškoće u pronalaženju novih grobnica nestalih, poteškoće kod žalovanja, memorijalizacija.
- Poteškoće funkcioniranja udruženja (ovisnost o sredstvima dodijeljenim od strane vlasti, te nesigurnost, neinformiranost, opterećenost nositelja aktivnosti očekivanjima članova udruženja, njihova autoritarnost u odnosima, poremećeni odnosi unutar udruženja, agresivnost i nerazumijevanje, povrede, isključivost).
- Neprorađena trauma i gubici.
- Osjećaj obespravljenosti, bespomoćnosti, isključenosti, straha, nepovjerenja, beznađa.
- Poremećeni odnosi sa pripadnicima druge nacionalnosti, rigidnost i isključivost.
- Poimanje sebe kao manjine, promijenjena demografska struktura stanovništva.
- Iskustvo izbjeglištva i povratka.

1.3. Zajednica / društvo:

- Podijeljenost i narušena komunikacija među građanima.
- Zavjera šutnje o prošlosti, zločinima, istini, transgeneracijski prijenos traume. Narušena prava ranjivih grupa, diskriminacija i stigmatizacija.
- Nezaposlenost, siromaštvo, nedostatne invalidnine i penzije.
- Sporost institucionalnih mehanizama tranzicione pravde.
- Isključenost građana u procesu demokratizacije.
- Nejednakost, korupcija i nepotizam.
- Suicid.
- Kriminal, ubistva, prostitucija.
- Sporost institucionalnih reformi.
- Iseljavanje.
- Nedostatak tolerancije.
- Nepostojanje zakona za žrtve torture na državnom nivou.
- Nebriga – opasnost od minskih polja
- Nepoštivanje i sporost u implementiranju donesenih zakona, prisustvo kontradiktornosti.

2.1. Poboljšanje situacije: ciljevi na osnovu opisa problema

Ciljevi za pojedince/ obitelj:

- Psihološka dimenzija problema - rad na resursima, povratak kontrole nad sopstvenim životom, razumijevanje svoje prošlosti i trenutne situacije, ličnih potreba i želja, razumijevanje sebe u odnosu na okolni svijet, prepoznavanje snage u zajedništvu, dijeljenje negativnih i pozitivnih iskustava, rad na samopouzdanju i samopoštovanju, vraćanje dostojanstva žrtvi i njenoj obitelji, rad na gubicima, integracija preživljenog, izgradnja perspektive.
- Materijalna dimenzija problema - informiranje i sagledavanje

problema iz drugog ugla, podrška, prijelazna rješenja i istrajanost u zacrtanim ciljevima za poboljšanje kvaliteta života, osvrt na prijedloge i moguću saradnju sa drugim članicama grupe, upoznavanje s mogućnostima i širenje vidika, otvorenost za prijedloge.

- Socijalna dimenzija problema – spoznaja, dijeljenje i razumijevanje iskustava drugih tokom konflikta i u postratnom periodu, nenasilna komunikacija i otvoreni dijalog, upoznavanje i razvijanje odnosa i izgrađivanje međusobnog povjerenja, izlazak iz izolacije, neformalna druženja između zvaničnih zajedničkih susreta, inicijativnost, bolji socijalni angažman, participacija u zajedničkim aktivnostima udruženja i procesu odlučivanja, volonterski rad i aktivizam.

Ciljevi za grupu:

- Osnažene članice grupe postaju relevantan faktor u promišljanju stvarnosti, izgradnji povjerenja i boljem radu udruženja.
- Izgrađena mreža međusobnih odnosa se koristi kao resurs (npr. zajednički učestvuju u obilježavanju važnih datuma u procesu žalovanja ili obilježavanju i dijeljenju sretnih događaja, planiraju i realiziraju male projekte u svom materijalnom osnaživanju, učestvuju u edukaciji i surađuju sa drugim grupama).
- Zajednički su se upustile, kroz izgradnju empatije, u dijeljenje ličnih emocija i teških iskustava, te u osvještavanje zajedničkog narativa.
- Oslobođene ljutnje, tuge, bola i nepovjerenja, članice grupe lakše stupaju u kontakt sa drugima.

Ciljevi za zajednicu:

- Prekid zavjere šutnje, izgradnja kolektivne forme sjećanja i memorije, dijeljenje zajedničke prošlosti, ali i sadašnjosti.

- Svi jest građana da su promjene moguće u okviru postojećih odnosa moći.
- Veća participacija građana u procesu demokratizacije.
- Izgradnja pravne države.
- Primjena koncepta socijalne rekonstrukcije, kao oblika socijalnog oporavka.
- Usklađivanje zakona s ostatom države, kada su u pitanju ranjive grupe.
- Prepoznavanje važnosti rada udruženja ranjivih grupa od strane vlasti i zajedničko pronalaženje konstruktivnih rješenja prisutnih problema.
- Obnovljena osjetljivost stručnih radnika relevantnih institucija u kontaktu sa ovom populacijom.
- Izgradnja perspektive i zapošljavanje stanovništva, bez diskriminacije mlađih i starih.

2.2. Perspektive akcije: Šta se može uraditi?

- Slijediti plan aktivnosti pružanja psihološke podrške i pomoći, te edukacije za ranjive grupe stanovništva i profesionalce, u okviru projekta *Zajedno protiv torture*.
- Saradnja sa partnerskim organizacijama u projektima osvještavanja kroz edukaciju i uključivanje članova udruženja u ove aktivnosti.
- Pomoći kod pravnog i socijalnog savjetovanja.
- Krizne intervencije.
- Uključivanje muškaraca žrtava torture u proces rada na sebi, kao i uključivanje mlađe populacije.
- Aktivna i kontinuirana saradnja s ostalim udruženjima, njihova animacija i uključenje u proces oporavka zajednice.
- Suradnja s institucijama vlasti.

Za opis problema je korišten pomenuti *alat za osnaživanje*, koji pomaže u identificiranju ciljnih problema populacije na holistički

način i pri tom se uklapa u prethodno opisani koncept traumatizacije po Hansu Keilsonu. Ovaj instrument osnaživanja pomaže da se strukturiraju mnoge činjenice i slojevi koji se odvijaju kada ljudi počnu pričati o svojim iskustvima. Često smo, u tim momentima, preplavljeni informacijama i često se gubimo u njima. Zbog toga nam ovaj instrument dozvoljava da bolje razumijemo njihovu situaciju, dok u isto vrijeme, ponovo vraća kompleksnost na nivo na kojem je moguće nešto poduzeti. Iako ovaj instrument nije revolucionarno otkriće, pomaže nam da jasnije vidimo okolnosti u kojima se nalazi populacija sa kojom radimo, kroz promoviranje šire analize obesnaživanja, kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou, i povezanosti između socijalnog, materijalnog i psihološkog akpekta problema.

5. REZIME

Oporavak i liječenje ratne traume, kao i uspostavljanje novog sistema povjerenja u ljude, je na individualnom i kolektivnom nivou moguć samo ako su resursi za tretman žrtava torture dostupni zajednicama i ako zajednice prepoznaju svoje probleme.

Većina humanitarnih organizacija ima razvijene alate kojima istražuju kolektivni nivo, ali ovdje treba istražiti sve tri dimenzije – socijalnu, materijalnu i psihološku. Bitno je, recimo, da se razumije kako različite grupe u zajednici komuniciraju, te da se spozna da li postoji mržnja, ljutnja ili strah koje je potrebno riješiti između grupa. Prvi korak, kod primjene pomenutog *alata za osnaživanje*, u fazi pripreme i početnoj fazi rada sa grupom, čini set pitanja koja nas vode do opisa destrukcije i fragmentacije osobe ili zajednice. Naglasak na oduzimanju moći je refleksija na razumijevanje činjenice da ljudi, samo ako ne očajavaju i ne odbijaju promjene u svojim životima, mogu biti u mogućnosti da mobiliziraju svoje resurse i snage. U drugom koraku, instrument nam pomaže u

definiranju predviđene transformacije - koje su to promjene koje su potrebne kako bi se situacija poboljšala? Tek u trećem koraku korisnik alata se pita da identificira aktivnosti potrebne da se podrži osnaživanje. Ovaj instrument predlaže da se situacija analizira i na individualnom i na kolektivnom nivou. Ukoliko se u projektu radi sa individualnim klijentima, i zajednica mora biti jednako analizirana. Ukoliko se projekat bavi grupama (korisničke, ženske, grupe mlađih, itd.), ispitivanje mora biti urađeno i sa pojedincima. Instrument su razvili David Backer i Barbara Wayerman, kao dio alata *Gender, transformacija konflikta i psihosocijalni pristup*.⁶

6. ZAKLJUČAK

Vive Žene je bosanska institucija s kontekstualnim pristupom u radu sa traumom, tj. žrtvama ratne traume i torture. One su jedan od ključnih promotora slušanja i pružanja pomoći žrtvama. Dugoročno promatrano, mir je jedino moguć ako se prevaziđe tišina koja vlada u jednoj zemlji, ako su žrtve priznate i ako se čuju glasovi marginaliziranih. Bavljenje prošlošću i njeno prevazilaženje nije samo pitanje zakonskih, političkih i ekonomskih struktura, nego se tu radi i o načinu na koji se jedna zemlja bavi svojim najslabijim članovima, o načinu na koji se osjećaji ljudi prepoznaju i osluškuju. Na općem društvenom nivou, sveprisutna je šutnja u vezi sa žrtvama i njihovim sudbinama. Naš psihološki rad je usmjeren ka razbijanju te tišine. Slušanje, prodiranje kroz izolaciju onih koji su bili žrtve, te pomoći u pronalaženju rješenja za različite probleme koji doprinose psihosocijalnim patnjama ljudi, je ono što osoblje ovog i drugih projekata može i mora uraditi.

Psiholozi i savjetnici imaju podršku da se reflektiraju na načine

---

⁶ Weyermann, B. "Linking economics and emotions: towards a more integrated understanding of empowerment in conflict areas", Intervention 2007., Volume 5, Number 2, Page 87, 89.

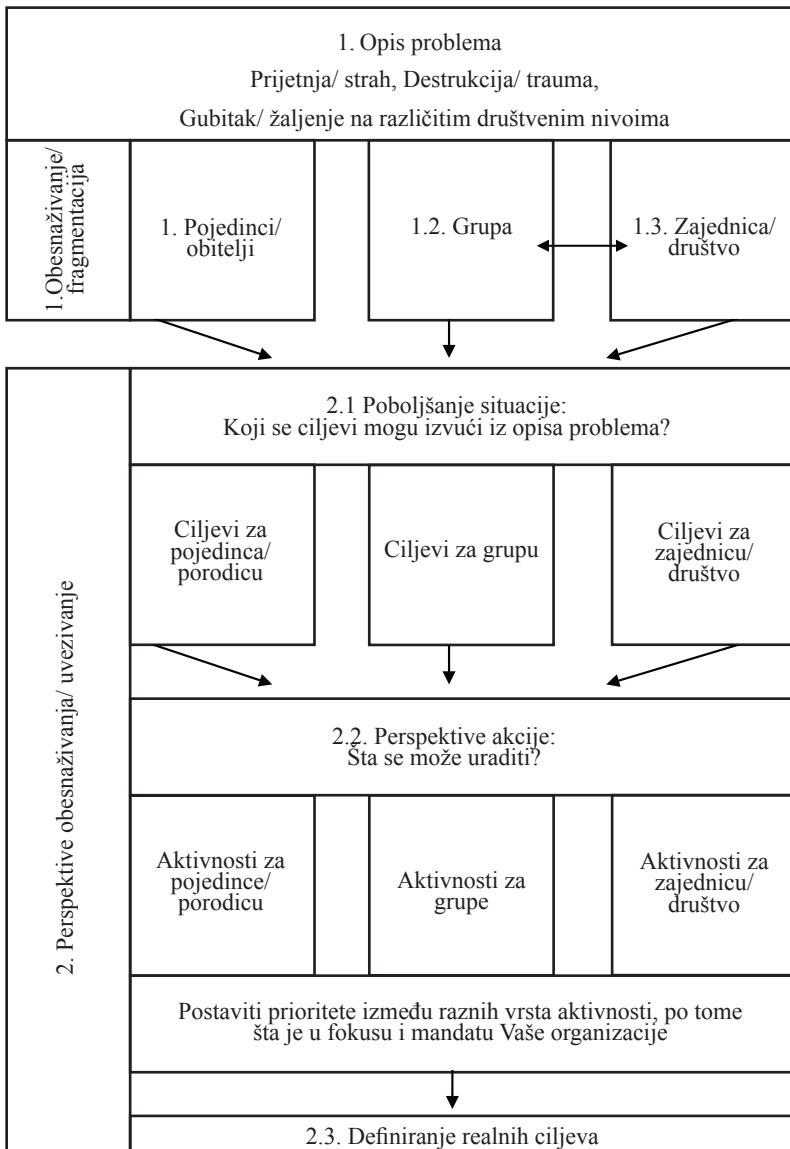
na koje mogu da se nose s politikom i ekonomijom, dok su radnici u zajednici podržani da razumiju kompleksnosti pojedinih obitelji i pojedinaca, te da se osvrnu na dinamiku odnosa između unutrašnjeg života ljudi i njihovih socijalnih i političkih aktivnosti. Upravo zbog toga, često je moguće dati značajnu podršku procesu osnaživanja laganim akcentiranjem ili izvjesnim prilagođavanjem okvira projekta. Primjena i integracija psihosocijalnog instrumenta osnaživanja ohrabruje osoblje koje radi u okviru projekta da se fokusira na aspekte koje obično ignorira.⁷

---

⁷ Weyermann, B. “Linking economics and emotions: towards a more integrated understanding of empowerment in conflict areas”, Intervention 2007., Volume 5, Number 2, Page 95.

Prilog 1./ Alat za osnaživanje

Razumijevanje nemoći – pregled facilitacije osnaživanja

7. LITERATURA

- 1.** **Ajduković, M.** (1997.), Grupni pristup u psihosocijalnom radu: Načela i procesi. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 10.
- 2.** **Vive žene**, Kontekstualni pristup strahu, traumi i gubitku, UG Vive žene, Tuzla, (2008.). Becker, D. "Razvitak uz Vive Žene", str. 9-29.
- 3.** **Weyermann, B.** "Linking economics and emotions: towards a more integrated understanding of empowerment in conflict areas", Intervention 2007., Volume 5, Number 2, Page 83-96.

TORTURA I SPOL U KONTEKSTU BOSANSKOHERCEGOVAČKE STVARNOSTI

Mr.med. sc. Arnautović dr Azra, psihoterapeut, grupni analitičar

*“Trauma ne završava prestankom traumatskog događaja.
Ona živi dalje u životima onih koji su je preživjeli.”*

1. UVOD ILI ŠIRI SAŽETAK

Ustav Bosne i Hercegovine garantira ravnopravnost svim građanima bez obzira na spol, vjersku i nacionalnu pripadnost. Da li su muškarci i žene koji imaju iskustvo preživjelih iz logora, u današnjem vremenu u istom pložaju, iako im je zajedničko ekstremno traumatično iskustvo? Država Bosna i Hercegovina je potpisnica mnogih konvencija, protokola, paktova, itd.

Navest ćemo samo neke od Ugovora Vijeća Evrope iz oblasti ljudskih prava koje je Bosna i Hercegovina potpisala i ratificirala (2007.):

- a) Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda - potpisana 24.4.2002. god., ratificirana 12.7.2002. god - stupila na snagu 12.7.2002. god.
- b) Protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisani 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god. - stupio na snagu 12.7.2002. god.
- c) Protokol broj 2. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, koji se prenosi na nadležnost Evropskog suda za ljudska prava za davanje savjetodavnih mišljenja, potpisani 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god. - stupio na snagu 12.7.2002. god.
- d) Protokol broj 3. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, koji mijenja i dopunjuje članke br. 29., 30. i 34. Konvencije, potpisani 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god. - stupio na snagu 12.7.2002. god.

- e) Protokol broj 4. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, kojim se osiguravaju određena prava i slobode drukčije od onih već uključenih u Konvenciju i njen Prvi protokol, potpisana 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god. - stupio na snagu 12.7.2002. god.
- f) Protokol broj 5. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, koji mijenja i dopunjuje članke 22. i 44. Konvencije, potpisana 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god. - stupio na snagu 12.7.2002. god.
- g) Evropska konvencija o zaštiti od mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja, potpisana 12.7.2002. god., ratificirana 12.7.2002. god., stupila na snagu 01.11.2002. god.
- h) Protokol broj 11. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda o izmjeni ranije uspostavljenog kontrolnog mehanizma, potpisana 24.4.2002. god., ratificiran 12.7.2002. god., stupio na snagu 12.7.2002. god.
- i) Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina, ratificirana 24.2.2000. god., stupila na snagu 01.6.2000. god.
- j) Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, ratificiran 2003. god., dok su unapređenje i izmjena pojedinih članova sprovedeni 2010. god.

Prema zakonima BiH, civilnom žrtvom rata smatra se osoba koja je ranjena, nestala ili je izgubila život uslijed ratnih dejstava (1999 - 2006). Osobe koje su preživjele seksualno zlostavljanje i silovanje definirane su kao posebna kategorija civilnih žrtava, dok zakon ne obuhvata one koji su bili zatočeni i mučeni u zatvoreničkim logorima. Još uvijek, nažalost, oni koji su u logorima preživjeli mučenje i nečovječno postupanje, svoja prava mogu tražiti jedino sudskim putem. Ne postoji zakon na nacionalnom nivou koji štiti žrtve torture, niti sveobuhvatna strategija koja bi implementirala ta prava.

U ovom članku neću se baviti načinom kako sam psihoterapijski radila sa osobama koje su preživjele torturu. Koristeći prikaze dva slučaja, želim pokazati njihov sadašnji život, položaj u obitelji i društvu, te posljedice koje nose, pokušavajući sve to staviti u kontekst bosanskohercegovačke stvarnosti.

2. TEORIJSKA RAZMATRANJA

2.1. Šta je torutura?

Postoji više definicija torture, a sve uključuju namjerno nanošenje jake boli, patnje i poniženja. Opća i sveobuhvatna definicija opisana je UN Konvencijom protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka (CAT, 1984.): *“Tortura označava svaki čin kojim se jednoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja, da bi se od te osobe ili neke treće osobe dobine informacije ili priznanje, ili da bi se ta osoba kaznila za djelo što ga je ona ili neka treća osoba počinila ili za čije je izvršenje osumnjičena, kako bi se ta osoba zastrašila ili kako bi se na nju izvršio pritisak, ili zbog bilo kojeg drugog razloga utemeljenog na bilo kojem obliku diskriminacije, ako tu bol ili patnju nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prečutnim pristankom. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnju koja proističe isključivo iz zakonskih sankcija, neodvojiva je od tih sankcija ili koju te sankcije uzrokuju.”*

Dakle, tortura predstavlja niz traumatskih događaja fokusiranih na pojedinca i usmjerena je da slomi i poništi njegovu ličnost svirepim, namjernim i sistematskim nanošenjem psihičkog nasilja ili nasilja nad tijelom, a najčešće kombinacijom jednog i drugog.

U zvaničnim psihijatrijskim klasifikacijama susrećemo se sa pojmom promjene ličnosti, nakon iskustva u koncentracionom logoru, koji se opisuje u okviru kategorije: *Trajne promjene ličnosti poslije katastrofičnih doživljaja F62.0*, prema Desetoj međunarodnoj

klasifikaciji bolesti Svjetske zdravstvene organizacije.

Tortura može biti fizička, psihološka ili seksualna (Peters, 1986.). U fizički oblik torture se ubrajaju svi oblici fizičkog nasilja udaranja, produženo zauzimanje nefiziološkog položaja tijela, prinudne perverzne radnje i sl. U oblasti psihološke torture ubrajamo svjedočenje torturama nad drugim osobama, djecom, porodicom, prijateljima; direktnu prijetnju ili svjedočenje prijetnji drugima; lažne eksekucije; uskraćivanje sna; zatvaranje u samicu; prijetnje. Seksualna tortura je silovanje, spolno sakraćenje, kao i primoravanje na seksualni odnos koji je sadržajno perverzan i ponižavajući.

U torturi uvijek postoji disbalans između moći i dominacije žrtava i egzekutora. To u budućnosti žrtava ostavlja određene posljedice, remeteći na taj način kvalitetu svakodnevnog života i funkciranja. Osobe koje su preživjele torturu ispoljavaju odeđene kliničke manifestacije: nepotpuno emocionalno procesiranje, depresivnu reakciju, somatoformnu reakciju i egzistencijalnu dilemu. Drugim riječima, preživjeli se žale na bolove u tijelu – npr. leđima, imaju glavobolje, ili boluju neka imunodeficitarna stanja. Psihološke sekvele torture su: promjena u ponašanju i identitetu, gubitak samopoštovanja i samopouzdanja, gubitak povjerenja u druge, osjećaj besmisla, otuđenje, usamljenost, stid i izolovanost, pa čak i samoubistvo.

2.2. Žrtve torture u Bosni i Hercegovini

Agresija na Bosnu i Hercegovinu pružila je, nažalost, legitimitet destrukciji, nasilnoj separaciji i vladavini osvete kroz tzv. izabranu traumu. Osveta u sebi ujedinjuje mnoge različite osjećaje poput mržnje ili krivnje ako se ne izvrši, projektivnog je karaktera i primitivna, arhajska u svom pokazivanju. Normalan um teško može razumjeti da se, u vrijeme kada se društvo humanizira, kada se divimo velikim tehničkim i naučnim dostignućima, kada se Evropa ujedinjuje, nije uspio savladati onaj najprimitivniji zvјerski nagon za ubijanje drugih, različitih. Desila su se najsvirepija ubistva,

mučenja, silovanja. Posebno bolno je saznanje da je sve došlo od neposrednog komšije, prijatelja kojem se vjerovalo. I nije bilo važno da li si dijete ili odrastao čovjek, žena ili muškarac.

Za žrtve torture u Bosni i Hercegovini su, zbog oružanog sukoba od 1992. do 1995. god., prema načelima Međunarodnog humanitarnog prava i Međunarodnih zakona ljudskih prava, priznate tri kategorije:

1. Sve osobe podvrgnute torturi tokom sukoba (logori i centri nezakonitog pritvora).
2. Žrtve silovanja i drugih formi seksualnog nasilja (prepoznate po formi torture kao instrumenta torture i zločina protiv čovječnosti – od strane Haškog Tribunala).
3. Članovi obitelji nestalih – samo do trenutka identificiranja nestalog.

2.3. Muškarci i žene u Bosni i Hercegovini

U pravnim aktima, žena je formalno u istom položaju sa muškarcem, ali u svakodnevnom životu ova situacija ima drugu dimenziju. Postoje ustaljeni društveni stereotipi i tradicionalna stajališta o ulogama muškaraca i žena. U skladu sa tom tradicijom i na njoj izgrađenom idealu ‘ženstvenosti’, primarno mjesto žene je u porodici, bez obzira na to da li je zaposlena ili ne. Ona se uvijek dokazuje kao domaćica, supruga i majka.

Muškarcu pripada javna i politička sfera života, u kojoj se dokazuje samostalnošću i sposobnošću donošenja odluka. Tradicionalno, muškarcima je davana prednost pri zapošljavanju, zatim prednost u sferi politike, sporta, kulture itd.

U ratu se, u mnogim slučajevima, situacija mijenja i usložnjava ovu poziciju muškarca i žene. S jedne strane, mnoge žene su bile direktne žrtve rata i torture (logor, silovanje), a s druge strane su morale razviti sopstvene mehanizme za preživljavanje i preuzeti uloge u porodici i društvu koje nisu imale prije rata. Kao razlog se navodi činjenica da je veliki broj muškaraca bio odsutan i angažiran

u vojsci, a veliki broj njih je i ubijen. Nakon rata, mnogi muškarci su bili teško traumatizirani i nisu se mogli uklopiti u svakodnevnicu i ekonomski reintegrirati, što je uticalo i na promjenu hijerarhije u patrijarhalnoj bosanskohercegovačkoj porodici. Jer, žene iako traumatizirane postale su aktivnije i vidljivije nego što su bile prije rata. Problem se usložnjava i time što u našoj zemlji danas nema ratnih zbivanja, ali nema ni mira, tako da su svi segmenti društva još uvijek u tranziciji, koja na psihološkom nivou znači strah, nesigurnost, nemogućnost dugoročnog planiranja bilo čega i za bilo koga.

Borba za jednakost prava spolova traje već dva stoljeća i nastavlja se, evo, i u naše doba. Nažalost, u periodu rata, i muškarci i žene su bili izloženi istoj ekstremnoj traumatskoj situaciji, mučenju i silovanju. Torturi.

U nastavku želim ukratko prikazati dva slučaja, žene i muškarca, koji su preživjeli logor, te u diskusiji pokušati prikazati njihov položaj u kontekstu sadašnje bosanskohercegovačke stvarnosti.

3. PRIKAZ SLUČAJA

Ovo su dvije životne priče - jedne žene i jednog muškarca, koji su preživjeli traumu logora, a koji danas žive u našoj zajednici. Priče ovo dvoje ljudi su isprekidane, fragmentirane i trebalo je dosta vremena i terapijskog rada da bi se dobio ovaj sadržaj.

3.1. Samijin slučaj

Samija je u trenutku zarobljavanja imala 34 godine. Bila je udata i imala je sinove. Domaćica, majka, supruga. Deset dana je bila zarobljena u jednom logoru u Bosni. Tokom zarobljeništva je bila očevidac mučenja drugih, a i sama je bila silovana i fizički i psihički mučena. Dolaskom na slobodnu teritoriju, mužu saopćava da je silovana, i on je ostavlja zajedno sa tada maloljetnom djecom. Muž

nije mogao prihvati to što joj se desilo, bez obzira na okolnosti. U *Vive Žene* dolazi kao žrtva kućnog nasilja, kada je po prvi put progovorila i o onome što joj se dogodilo za vrijeme zatočeništva u logoru. Do tog trenutka liječena je kao anksiozno - depresivni sindrom, koristeći medikamentoznu terapiju koju joj je propisao neuropsihijatar.

Samija je od samog dolaska na slobodnu teritoriju počela obilaziti liječnike različitih specijalnosti. Njena trauma je preoblikovana u njenu tjelesnu i duševnu bol. Od tada pa do sada osjeća stid i krivnju, ima noćne more. Skoro svakodnevno ima sjećanja na čin silovanja. Ona i danas osjeća poglede ljudi koji su je prvi vidjeli kada se vratila u prostoriju logora nakon što je silovana. Njen sadašnji život je, također, traumatičan i pun podsjećanja. Muž ju je odbacio zbog „*sramote koju mu je nanijela*“. Zasnovala je novu bračnu zajednicu razmišljajući o tome da „*ima krov nad glavom i zaštitu za sebe i djecu*“. Ali, živjeti u novom braku za nju znači svakodnevno vraćanje na traumu iz logora. Opterećena tradicionalnom ulogom i bračnim obavezama koje imaju žene u braku, prema njenom shvatanju, pristajala je na seksualni odnos sa mužem i kad to nije željela. U tim trenucima, akt silovanja za nju se uvijek iznova ponavlja.

3.2. Halilov slučaj

Halil je zarobljen kada je imao 21 godinu. Bio je tek oženjen i radio je u jednom građevinskom preduzeću, izvan Bosne i Hercegovine. S nevjericom da je u BiH rat, jednog vikenda je odlučio posjetiti porodicu. Pri tom putovanju biva zarobljen i odveden u logor. U logoru provodi tri i po mjeseca. Bio je izložen svim oblicima mučenja, a najstrašnije doživljava silovanje i druge perverzne seksualne radnje kojima je bio podvrgnut. Uspijeva pobjeći. Nakon kratkog fizičkog oporavka, uključuje se u jednice Armije BiH. Po završetku rata odao se alkoholu. Tukao je ženu i tek rođenu djecu. Bio je problematičnog ponašanja. Nije pričao o svojim doživljajima iz logora, nije mogao spavati, a ako bi i zaspao ujutro se nije mogao

dignuti iz kreveta. Obitelj je trpila, ali i pokušavala pomoći. Svi su ga posmatrali kao problematičnog, kao alkoholičara. Prvi put, 2008. god., ljekar kojem se obratio prepoznaće i povezuje ponašanje i simptome koje pokazuje sa doživljenom traumom tokom rata i zatočeništva. Upućen je na psihijatrijsku kliniku, a nakon kliničkog liječenja kolege ga šalju u *Vive Žene* na dalji psihoterapijski tretman. Halil još uvijek ne može u potpunosti povezati svoj život. Ima osjećaj krivnje zbog nanesenog bola svojoj obitelji. Tokom psihoterapijskog tretmana došao je do uvida u svoje ponašanje i postupke. Ima česte promjene raspoloženja koji idu iz depresivnog ka agresivnom. Ne želi se družiti sa drugim ljudima, smeta mu buka, dječija igra i smijeh, ne spava, ima noćne more, ima problem seksualnosti – sebe ne doživjava kao muškarca, osjeća šetajuće jake bolove u tijelu, posebno nogama. Zaboravlja. Žena i obitelj brinu o njemu.

ona	on
Samija je u trenutku zarobljavanja imala 34 godine. Bila je udata i imala djecu. Domaćica, majka, supruga. U logoru deset dana. Očevidac mučenja drugih. Silovana. Odbačena od muža.	Zarobljen kada je imao 21 godinu. U logoru tri i po mjeseca. Izložen svim oblicima mučenja. Silovanje i druge perverzne seksualne radnje. Bježi. Armija BiH. Alkoholičar. “Nasilnik”. Obitelj trpi, ali i pokušava pomoći.

Samija i Halil su samo dvoje, od mnogih ljudi, koji su preživjeli torturu u Bosni i Hercegovini. Oni svoje tegobe nose svakodnevno, svako na svoj način.

ona	on
• Njena trauma je preoblikovana u njenu tjelesnu i duševnu bol. • Obilazi liječnike različitih specijalnosti. • Od logora pa do sada osjeća stid i krivnju, ima noćne more. • Skoro svakodnevno evocira sjećanja. • Muž ju je odbacio zbog „<i>sramote koju mu je nanijela</i>“. • Ponovo se udala, prema njenom razmišljanju zbog „<i>krova nad glavom i zaštite</i>“. • Svakodnevno vraćanje na traumu iz logora, jer ‘<i>zbog tradicije i bračnih obaveza</i>’ mora pristati na seksualni odnos s mužem i kad to ne želi. U tim trenucima, za nju se akt silovanja iznova ponavlja.	• Još uvijek ne može u potpunosti povezati svoj život. • Ima osjećaj krivnje zbog nanesenog bola svojoj porodici, sada kada može razumjeti svoje postupke. • Ima česte promjene raspoloženja, koji idu iz depresivnog ka agresivnom. • Ne želi se družiti sa drugim ljudima, smeta mu buka, dječija igra i smijeh, ne spava, ima noćne more. Ima problem seksualnosti – sebe ne doživljava kao muškarca. • Osjeća šetajuće jake bolove u tijelu, posebno nogama. • Zaboravlja.

4. DISKUSIJA

Simptomi psihičkih tegoba traumatiziranih osoba istodobno upozoravaju na postojanje neizrečene tajne, ali i odvraćaju pozornost od nje. To se najbolje vidi u načinu kako se traumatizirani ljudi kolebaju između osjećaja otupjelosti i ponovnog proživljavanja događaja.

ŠTA IM JE ZAJEDNIČKO:

Oboje su žrtva mučenja.
Kćerka/ sin, sestra/ brat, supruga/ suprug,
majka/otac. Ali, ona više nije ista majka, a on
više nije isti otac.
Nesposobnost verbalizacije. Poniženost,
osjećaj krivnje,
strah, osjećaj bezvrijednosti, nesposobnosti.

U SADAŠNJOSTI RAZLIKE POSTOJE:

Položaj u porodici koji su dobili po rođenju im je odredio da budu kćerka/ sin; kasnije, supruga/ suprug; zatim majka djeci i otac djeci. Došao je rat i mnogo toga se promijenilo, a ovo dvoje ljudi imaju i dalje zajedničke situacije: oboje su bili u logoru doživjevši sve ono što ima karakteristike torture. Zajednički su im osjećaji poniženosti, straha, bezvrijednosti, nesposobnosti.

Danas, toliko godina iza tih strašnih događaja, njihov položaj u obitelji i društvu se razlikuje. Razlikuju se i posljedice torture, ali samo u njihovom ispoljavanju koji se najvećim dijelom povezuje sa tradicionalnim položajem žene u bh. društvu.

Ženu iz prikazanog slučaja odbacuje muž i njegova obitelj, a njena obitelj je, također, vidi kao: *nešto o čemu se treba šutjeti i tiko sramiti, a sve treba zaboraviti i "normalno se ponašati"*.

U kontekstu tradicije se udala da bi imala “zaštitu”, ali novi brak je ponovo stavlja u “normalnu ulogu žene i supruge” za koju ona nije spremna. Njena bespomoćnost i stid je uvode u ovu situaciju braka, zbog toga što nema razvijene mehanizme odbrane da se suprotstavi svojoj potrebi za samostalnim životom. Njen seksualni život je uništen u logoru, a kao supruga treba da odgovori i toj ulozi. Njena trauma se u ovom dijelu njene ličnosti skoro svakodnevno ponavlja i ona zbog toga svakodnevno slabi. Povlači se, postaje tiha, izolira se od prijateljica, rodbine, pa i djece koja su sada već odrasla. Tjelesni simptomi sada postaju naglašeniji, ali se javljaju i kao spas jer o njima može pričati i žaliti se. Lakše je pričati o fizičkim simptomima, nego o seksualnom odnosu sa mužem i šta taj odnos za nju predstavlja. Sadašnjem mužu je jako stalo da ona dobije materijalnu nadoknadu koja je omogućena ženama koje su silovane u ratu. Vodio ju je na razna medicinska ispitivanja, koja su na kraju rezultirala priznavanjem statusa žrtve logora i silovanja, i ona sada ostavaruje pravo na materijalnu naknadu. S tim novcem raspolaže muž. Ona mora šutjeti. Jer, on je glava obitelji i on se brine o njoj i o njenoj djeci. Paradoks života.

Muškarac iz prikazanog slučaja nije se morao ponovo ženiti. Njega su obitelj i supruga prihvatali. Postao je otac troje djece. Obitelj mu pokušava dodijeliti ulogu koju je dobio po tradiciji, međutim, on je svjestan da tu ulogu ne može ispuniti. O tome ne govori na način da to prizna sebi i svojima, nego svoju bespomoćnost i osjećaj manjkavosti preoblikuje u agresiju koju ispoljava alkoholizmom i nasiljem prema članovima obitelji. I njegov seksualni život je poremećen, ali on za to krivi suprugu. On svoju nemoć projicira kao slabosti supruge. Obitelj mu pokušava pomoći tražeći pomoć od relevantnih institucija koje, pak, ne prepoznaju srž problema i stvarni razlog promjene čovjeka koji je nekada bio divan sin, suprug i radnik. Na sreću, postoje stručnjaci koji su u jednom trenutku prepoznali da iza promijenjenog ponašanja i simptoma koji su opisani, stoji neprorodađena trauma. Upućen je na medicinsko i

psihološko ispitivanje i liječenje. Načinjeni su značajni pomaci, ali je još uvijek daleko od funkcioniranja koje nosi uloga supruga, oca koji je hranitelj obitelji. On nije u poziciji da stvara egzistenciju, ali i dalje ima ulogu “glave obitelji”.

Odbačenost od muža.	Prihvaćenost od supruge.
Bespomoćnost/ povučenost.	Bespomoćnost/ agresija, alkohol.
Somatizacija.	Tjelesni bolovi.
Nesanica.	Nasilje.
Uništen seksualni život - <i>mora održati ulogu žene u braku.</i>	Uništen seksualni život/ <i>krivnja prebačena na druge (suprugu).</i>
Mora održavati kontakte i dalje brinuti o porodici.	Izolacija ili kafana.
Egzistencija sada ovisi o njoj, ali ona ne raspolaže tim sredstvima.	On nije u poziciji da stvara egzistenciju, ali je i dalje “glava obitelji”.

Na državnom/društvenom nivou, prema Zakonu o civilnim žrtvama rata iz 2006. god., žena je ostvarila materijalnu naknadu za preživljeno, a on to još nije uspio jer nema mogućnosti u okviru zakona.

Tu se javlja jedan od najvećih paradoksa našeg današnjeg zakonodavstva i položaja muškaraca i žena koji su preživjeli torturu u proteklom ratu. Muškarci koji su preživjeli ratnu torturu često se spominju kao heroji današnjice, što je za njih dodatno opterećenje, a nemaju nikakvu drugu gratifikaciju niti riješen status. U isto vrijeme, žene koje su prošle torturu i silovanje nisu heroine, naprotiv. One moraju i dalje trpjeti mizogene komentare koji im uvijek iznova bude osjećaj krivnje i stida, dok s druge strane, imaju materijalnu gratifikaciju.

U nastavku, o ovome ne želim dalje diskutirati. Ostavljam mogućnost svakome ko pročita ovaj članak i uporedi pokazane činjenice, da

razmisli o ovim ljudima koji žive oko nas ili čak sa nama. Nekada, možda, prerano donosimo sudove i osude spram ove populacije, neki manipuliraju njihovim položajem i sl. Da li ih mi prepoznajemo? Da li, stvarajući lične i društvene predrasude, mi želimo sebe sačuvati od strahota u kojima još i danas živimo? Imamo li osjećaj empatije prema tim ljudima? Kako ga pokazujemo? Šta možemo uraditi za njih, svako iz svog domena?

5. ZAKLJUČAK

Sve osobe koje su preživjele torturu doživotno žive s traumama. Svaki novi stres pojačava njihovu traumu. Nepriznavanje statusa, nezaposlenost, neriješeno stambeno pitanje, nesređen pravni položaj, samo su neke od dodatnih trauma za ovu kategoriju.

Osobe koje su preživjele logor zaslužuju život dostojan čovjeka. Zaslužuju da više ne budu žrtve. Teško da i jedna žrtva može sama prevazići teškoće izazvane posljedicama ekstremnog traumatskog iskustva. Oni trebaju stručnu pomoć da bi dosegnuli nivo života približan onome kakav su imali prije torture. Trebaju i socijalnu, psihološku i pravnu pomoć, ali i materijalnu kompenzaciju. Populacija ljudi koja je preživjela torturu, u BiH je suočena sa diskriminacijom jer ne može ostvariti osnovna prava u okviru postojećih zakonskih propisa, a zbog činjenice da istim nije obuhvaćena.

Uloga države je centralna. Posebno ako se uzme u obzir da je BiH potpisnica mnogih deklaracija koje upućuju na humano društvo. Pored ekonomске podrške, država bi trebala pokazati maksimum tolerancije u ovim slučajevima, bez obzira na vrstu torture, spol, nacionalnost, te vremenski okvir kada se žrtva javila. Sve osobe koje su preživjele torturu zaslužuju biti izjednačene u ostvarivanju svojih prava.

6. LITERATURA

1. **Anonimus (1996.):** Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema. Deseta verzija. Medicinska naklada, Zagreb.
2. **Anonimus (2004.):** MKB-10 uputstvo za dijagnostiku i tretman mentalnih poremećaja u primarnoj zaštiti: poglavlje V, verzija za primarnu zaštitu: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
3. **Herman J.L. (1992.):** Trauma i oporavak, Zavod za udžbenike, Sarajevo.
4. **Peters, Edward (1985.):** Tortura, Basil Blackwell, New York, Oxford.
5. **(CAT 1984.):** UN Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka.
www.essex.ac.uk/combattingtorturehandbook/.../borba_protiv_mucen...
6. **Vijeće ministara (2007.):** Drugi izvještaj Bosne i Hercegovine o zakonodavnim i drugim mjerama na provođenju načela utvrđenih u okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, Sarajevo, str. 22. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_2nd_SR_BiH_bs.pdf
7. **Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“ 32/10).**
http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_16_03%20.pdf
8. **Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom (1999-2006), „Službene novine Federacije BiH“, broj: 36/99. www.1325.arsbih.gov.ba/.../zakon-o-osnovama-so... -i www.imic.ba**
9. **Zbornik radova (2011.):** Rehabilitacija žrtava torture, Volumen 3, Vive Žene Tuzla.

„JUČER ŽRTVE TORTURE. DANAS ŽRTVE SISTEMA. ŠTA SMO SUTRA?“

IZVJEŠTAJ O PROCJENI STATUSA ŽRTAVA TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI 2012.

*Istraživački tim: Suzdina Bijedić, Milena Savić, Milena Timanović,
Murat Tahirović, Andelko Kvesić, Fadil Redžić, Mujo Čerkezović,
Jasmin Mešković, Senad Jusufbegović.*

1. UVOD

Projekat „Zajedno protiv torture u BiH – Mreža“, kojeg finansira Evropska unija putem sredstava Instrumenta za pretprištupnu pomoć, provodi se u saradnji sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice u Bosni i Hercegovini, te partnerskim udruženjima i savezima: Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, Hrvatskom udrugom logoraša domovinskog rata u Kantonu Središnja Bosna, Savezom logoraša Tuzlanskog kantona i Udrugom zatočenih – Udruženjem logoraša Brčko Distrikta. Udruženje *Vive Žene* i partneri, aktivno rade na ostvarenju sljedećih komponenti:

- **Razvoju pravno poticajnog okruženja za žrtve torture**, koji obuhvata: analizu trenutnog statusa Zakona o žrtvama torture u BiH; izradu strategije za razvoj podržavajućeg pravnog okruženja; procjenu statusa prava koje ostvaruju žrtve torture i javnu kampanju za promociju adekvatnog pravnog okvira.
- **Jačanju saradnje i partnerstva između predstavnika vlasti i članica mreže** kroz: razvoj saradnje članica, mapiranje organizacija civilnog društva (OCD) koje pružaju podršku žrtvama torture, i podizanje svijesti javnosti o potrebama i prioritetima ove populacije.
- **Osnaživanju kapaciteta organizacija – članica mreže** kroz: jačanje njihovih organizacionih kapaciteta,

osnaživanje mreže, te uvezivanje sa drugim mrežama unutar i van granica BiH; podizanje profesionalnih kompetencija OCD-a koje pružaju stručnu pomoć žrtvama torture i mapiranje donatora koji mogu podržati rad udruženja žrtava i drugih OCD-a koji rade sa ovom populacijom.

Početkom 2012. god. provedena je procjena statusa i nivoa ostvarenosti prava žrtava torture BiH u okviru postojećih zakonskih rješenja u Bosni i Hercegovini.

Polazna osnova za procjenu se bazirala na činjenici da Bosna i Hercegovina još uvijek nije donijela Zakon o žrtvama torture. Osnovu za njegovo donošenje čini *Opći okvirni sporazum za mir za Bosnu i Hercegovinu iz Daytona - Sporazum o ljudskim pravima*, poznatiji kao *Aneks 6*, koji navodi 16 međunarodnih instrumenata iz oblasti ljudskih prava, obavezujućeg karaktera za ovu državu. Stoga je donošenje Zakona o žrtvama torture utemeljen na obavezama BiH nastale po osnovu preuzimanja sljedećih međunarodnih instrumenata:

- Opće deklaracije o pravima čovjeka, iz 1948. god.
- Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima;
- Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije;
- Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja;
- Haške konvencije o poštivanju zakona i običaja ratovanja na kopnu od 18. oktobra 1907. god. (Konvencije IV);
- Dodatnog Protokola uz Ženevsku konvenciju od 12. avgusta 1949. god., u vezi zaštite žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), od 08. juna 1977. god., i
- Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.

Komitet za ekonomski, socijalni i kulturni prava i Komitet za torture UN-a, traže od Bosne i Hercegovine da razvije pravne i druge

mjere zaštite koje bi bile provedene u cijeloj državi, uključujući i zvanične programe za rehabilitaciju žrtava torture, osiguravajući im na taj način priznavanje i mogućnost dobijanja obeštećenja i njihovo pravo na pravičnu i adekvatnu kompenzaciju i rehabilitaciju u skladu sa zahtjevima Konvencije.

Vjerujemo da će ova procjena doprinijeti ubrzanju procesa rehabilitacije žrtava torture u BiH, kao i mapiranju njihovog položaja u današnjem društvu koji je izuzetno nesiguran i nepravičan, te donošenje adekvatnog zakonskog okvira koji će im omogućiti pravnu i svaku drugu mjeru zaštite.

Donošenjem Zakona, žrtve i njihove obitelji bi imale pristup pravima iz oblasti:

- penzijsko - invalidskog osiguranja,
- rada i radnih odnosa, i
- besplatne zdravstvene zaštite,

te ostvarile pravo na:

- materijalnu i nematerijalnu naknadu,
- besplatnu pravnu pomoć, i
- pravo na rehabilitaciju, što bi uključivalo adekvatnu psihosocijalnu podršku.

2. O PROCJENI

2.1. Cilj procjene

Cilj procjene i analize trenutnog statusa žrtava torture u BiH i relevantnog zakonskog okvira bio je utvrđivanje postojećeg statusa i nivoa ostvarenosti prava žrtava torture, definiranje zaključaka o procjeni njihovog statusa, te donošenje preporuka za kreiranje odgovarajućeg pravnog okvira za žrtve torture u BiH.

2.2. Metodologija

U saradnji sa partnerskim udruženjima, prije svega je urađeno mapiranje lokacija za provođenje procjene u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu. Izdvojeni su kriteriji za izbor lokacija i organizacija civilnog društva (OCD) uključenih u procjenu, a koji su obuhvatili i: dobro organizovan rad OCD-a, dostupnost članova terminu procjene, spremnost na saradnju, te sudjelovanje u procjeni i zastupljenosti žrtava koje pripadaju različitim etničkim skupinama.

U okviru procjene, kombiniran je kvantitativni i kvalitativni pristup prikupljanja podataka. U saradnji sa partnerima, izrađen je upitnik koji se sastoji od niza zatvorenih pitanja o statusu ove populacije.

Upitnik je bio fokusiran na sljedeća pitanja:

- Da li je osoba zakonom regulirala status žrtve torture?
- Koji je pravni temelj za reguliranje statusa?
- Da li je potrebno donijeti Zakon o žrtvama torture?

U upitniku su traženi i sociodemografski podaci i informacije o nivou prava koje su ostvarile žrtve torture. Neki od dobijenih odgovora su neminovno morali biti neobjektivni i ne može se smatrati da nalazi i mišljenja odražavaju stvarno stanje među ukupnom populacijom žrtava ili izražavaju stav kompletne populacije. Međutim, može se zaključiti da su dobijeni podaci i informacije dali dovoljno osnova za kvalitetne zaključke i preporuke, obzirom na obim i kvalitet ispitanog uzorka.

Pored pojedinačnih intervjuja, održane su i četiri fokus grupe u Zvorniku, Bratuncu, Milićima i Vlasenici. Fokus grupe su trajale od 90 do 120 minuta, a brojale su do 20 članova. Grupni fokusni intervju je vodio facilitator u skladu sa pitanjima iz upitnika, a zapisničar je bilježio diskusije na osnovu kojih su urađeni izvještaji koji sadrže mišljenja i preporuke učesnika grupa.

2.3. Opis uzorka

Uzorak je obuhvatio žrtve torture iz najbrojnijih etničkih skupina: Bošnjake, Hrvate i Srbe sa područja Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distikta.

U Republici Srpskoj, anketiranje je obuhvatilo deset (10) općina: Bijeljina, Bosanski Novi, Bratunac, Kozarac, Teslić, Zvornik, Milići, Vlasenica, Šekovići i Novo Sarajevo.

U Federaciji BiH, u trideset četiri (34) općine: Stolac, Konjic, Prozor, Hadžići, Ilijadža, Vogošća, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Ilijaš, Stari Grad Sarajevo, Centar Sarajevo, Donji Vakuf, Jajce, Travnik, Vitez, Busovača, Bužim, Sanski Most, Ključ, Bosanska Krupa, Cazin, Kakanj, Vareš, Visoko, Zavidovići, Zenica, Gornji Vakuf, Tuzla, Dobojski Istok, Kladanj, Kalesija, i Gradačac.

U fokus grupama učestvovao je 81 učesnik, od toga 33 žene i 48 muškaraca. Učesnici su bili članovi udruženja logoraša, udruženja civilnih invalida, predstavnici izvršne i zakonodavne vlasti općina, udruženja građana, centara za socijalni rad i centara za mentalno zdravlje.

U procjeni je učestvovalo 1016 osoba, od toga 162 (16%) žene i 854 (84%) muškarca.

Izraz „*tortura*“⁸ označava svaki akt kojim se nekoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja, s ciljem da se od te, ili neke treće osobe, dobiju obavijesti ili priznanja, ili da se ta osoba kazni za djelo koje je ona ili neka treća osoba počinila, ili za koje se sumnja da ga je počinila, da bi se ta osoba zastrašila, ili da bi se na nju izvršio pritisak, ili da se treća osoba zastraši, ili da se na nju izvrši pritisak, ili zbog bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kojem obliku diskriminacije, kad tu bol ili te patnje nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prešutnim pristankom. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih sankcija, neodvojivi su od njih, ili su njima izazvani.

⁸ Definicija preuzeta iz UN Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Shodno definiciji, *žrtva torture je osoba koja je doživjela i pretrpjela neki od oblika torture ili drugih okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja, kako je definirano relevantnim međunarodnim dokumentima.*

Grafikon 1: Spolna struktura ispitanika

3. REZULTATI PROCJENE

Tokom procjene, uočene su dvije glavne grupe problema s kojima se susreću žrtve torture u BiH :

1. pristup pravdi i dobijanje statusa, te
2. dostupnost različitih oblika zaštite.

3.1. Rezultati iz oblasti pristupa pravdi i dobijanje statusa

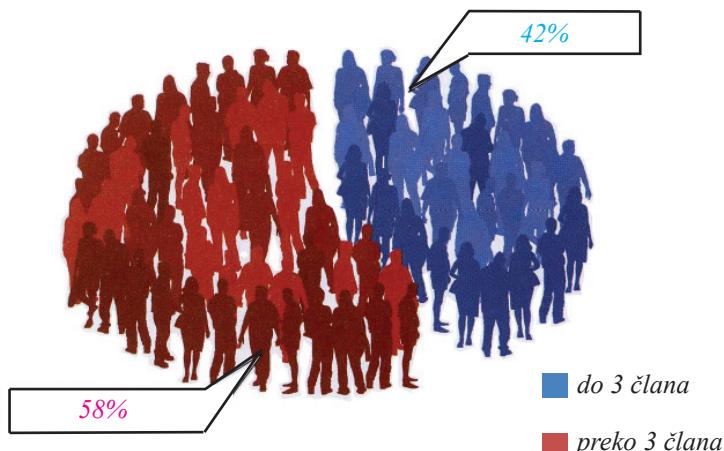
Za kompletiranje analize statusa žrtava torture, neophodno je imati uvid u kvalitet njihovog svakodnevnog života. Uočeno je da je isti na granici ili ispod granice siromaštva.

Na osnovu analize podataka, 431 ispitanik (42%) živi u porodici

koju čine do tri člana, dok njih 585 (58%) živi u obiteljima sa preko tri člana. Budući da najveći broj ovih lica nema redovna primanja, njihove višečlane obitelji nemaju mogućnost adekvatnog zadovoljenja svojih egzistencijalnih potreba, a ispitanici smatraju da se nalaze u stanju siromaštva.

Podaci pokazuju da su siromaštvom najugroženije sljedeće grupe: obitelji s više od dvoje djece (što je slučaj većine ispitanika), stara lica, lica nesposobna za rad tj. osobe s invaliditetom, nezaposlena lica i lica s niskim stepenom obrazovanja. Anketa o potrošnji domaćinstava provedena 2007. god. pokazuje da je u državi 22,9% stanovništva ugroženo ili je u riziku od siromaštva, što zajedno sa brojkom od 18,5% već siromašnih rezultira frapantnim podatkom od čak 41,5% stanovnika koji nemaju sredstava za zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba⁹.

Grafikon 2: Broj članova domaćinstva ispitanika

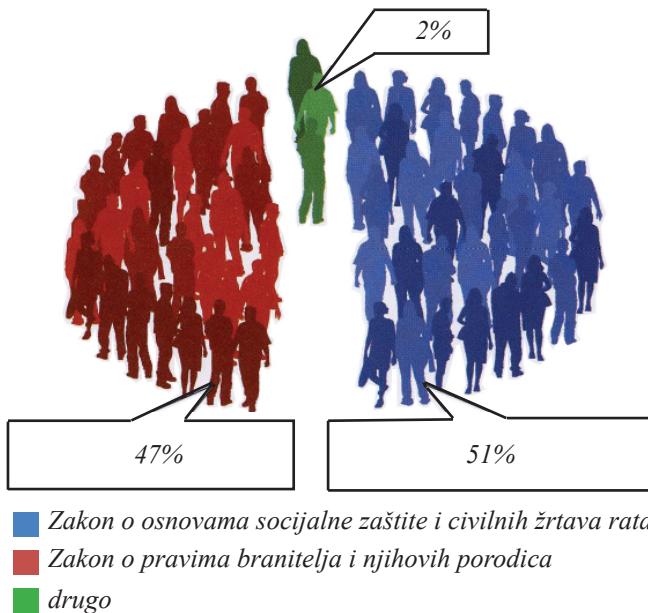
Potrebno je naglasiti da niti jedna osoba uključena u procjenu nema zakonski riješen status žrtve torture, budući da ne postoji jedinstven zakon koji bi im to omogućio.

⁹ Informacija preuzeta iz Nacrta strategije socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, 2010. god.

Ipak, dio ispitanika ima regulirana prava na nivou entiteta, i to:

- u okviru zakona iz domena socijalne zaštite, 117 osoba (51%);
- u okviru zakona koji reguliraju prava boraca, 107 osoba (47%);
- dok su 4 osobe ili 2% ostvarile prava na drugi način.

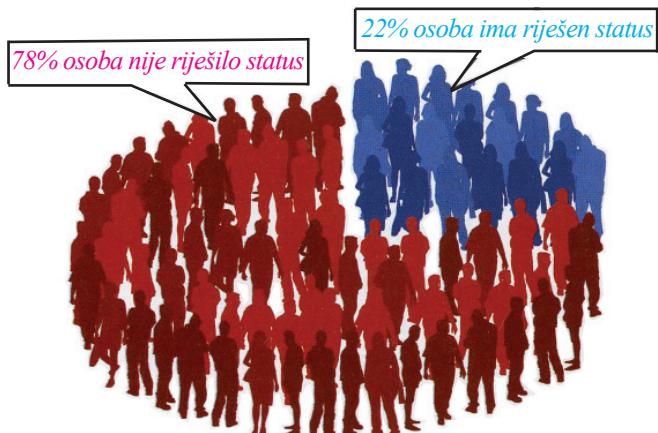
Grafikon 3: Zakonski osnov za ostvarivanje prava

Dakle, od ispitanih 1016 osoba, samo 228 (22%) uživa neka prava u okviru postojeće zakonske regulative u BiH, a većina, 788 ili 78% nije ostvarilo ta prava¹⁰, budući da nisu mogli dokazati pripadnost pomenutim zakonima.

10 Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelj sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine,
Zakon o pravima branitelja i članova njihovih obitelji Federacije Bosne i Hercegovine,
Zakon o civilnim žrtvama rata Republike Srpske,
Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i obitelji poginulih boraca odbrambeno - otadžbinskog rata Republike Srpske.

Grafikon 4: Ostvarenost prava u okviru postojećeg zakonodavstva

3.2. Rezultati iz oblasti dostupnosti različitih oblika zaštite

Ispitanici smatraju da postoji diskriminacija koja se odnosi na postupak dokazivanja stepena oštećenja ili povreda nastalih u logoru, budući da većina takvu dokumentaciju ne posjeduje, a ista je obavezna u procesu dokazivanja statusa.

Naglašeno je kako i promjena mjesta prebivališta u BiH utiče na pristup ranije ostvarenim pravima. Žrtve torture koje primaju određenu vrstu socijalne pomoći, na osnovu statusa žrtve rata u jednom entitetu, gube to pravo ako se presele u drugi entitet. Ova situacija konkretno obeshrabruje njihov povratak u prijeratna mjesta prebivališta, a samim tim i usporava ili onemogućava procese reintegracije.

Potom, ispitanici su potvrdili da se kao žrtve torture često susreću sa osobljem u javnim ustanovama koje nije dovoljno senzibilizirano i educirano za njihove probleme i potrebe. Često su uposlenici javnih ustanova „neosjetljivi“, odn. nemaju dovoljno razumijevanja za

potrebe i probleme žrtava.

S druge strane, ova populacija, sudeći po nalazima procjene, nije dovoljno informirana o načinima i mogućnostima za ostvarivanje svojih osnovnih ljudskih prava, uslijed čega mnogi i ne pokreću postupak za utvrđivanje pripadajućih prava.

Ovakva situacija dodatno pogoršava materijalni i psihosocijalni status žrtava torture. Učesnici fokus grupe smatraju da ova populacija nema prava na redovne prihode, nema mogućnosti niti poticaja za zaposlenje, te stoga nisu u stanju obezbijediti sigurnu egzistenciju. To rezultira činjenicom da žrtve torture i njihove obitelji žive u siromaštvu i socijalnoj deprivaciji.

Zbog svog siromaštva, žrtve torture su višestruko uskraćene, naročito u oblasti zapošljavanja, te su kroz niske lične dohotke osuđeni na loše uslove stanovanja, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu i prepreke u cjeloživotnom učenju, kulturi, sportu i rekreaciji. Isključeni i marginalizirani su i u ekonomskim, socijalnim i kulturnim aktivnostima koje za druge ljude predstavljaju pravilo (nalaz iz Zajedničkog izvještaja Komisije i Vijeća za socijalnu uključenost, 05. mart, 2005. god., Brisel).

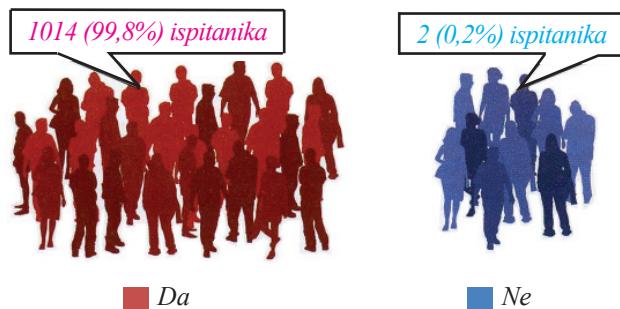
Stav žrtava torture o uslovima u kojima trenutno žive, najbolje oslikavaju riječi jednog od ispitanika:

- „Nemam šta ni da jedem, a živim u baraci.“

Skoro svi ispitanici (99,8%) smatraju da država nije pokazala interes, niti je poduzela mjere kako bi riješila njihov pravni status. Izražena je bojazan da će, ukoliko zakon bude donesen, nastati problem uslijed njegove finansijske primjene, što potvrđuju primjerom o neprovodivosti Zakona o nestalim osobama. (Citat: - „Dok se donese zakon, logoraši će pomrijeti“).

Stoga navode da je neophodno usvajanje Zakona o pravima žrtava torture kojim bi bila zagarantirana prava koja im pripadaju. Samo su dvije osobe (0,2%) izjavile da nije potrebno donijeti takav zakon.

Grafikon 4: Odgovori na pitanje: Da li treba donijeti Zakon o žrtvama torture u BiH?

Na osnovu diskusije učesnika fokus grupa, evidentirane su različite grupe problema sa kojima se svakodnevno susreću, a koji su rezultat nepostojanja Zakona o žrtvama torture.

Posebno je naglašeno da bi zakonom trebalo urediti i oblast povlastica za ovu populaciju, poput: oslobođanja od poreza i sudske taksi, uvođenja poticajnih mjera zapošljavanja, dodatnog obrazovanja ili prekvalifikacija, poticaja za unapređenje stambenog zbrinjavanja, i mjera poticaja namijenjenih djeci u vidu stipendiranja ili pomoći pri upisu u školu.

4. ZAKLJUČCI

4.1. Zaključci iz oblasti pristupa pravdi i dokazivanja statusa žrtve torture

Populacija žrtava torture u BiH suočena je sa diskriminacijom, jer ne može ostvariti osnovna prava u okviru postojećih zakonskih propisa, a zbog činjenice da istim nije obuhvaćena.

Sudski postupci za naknadu štete zbog pretrpljene torture i kada se pokrenu često „*stanu u sred postupka*“, zbog toga što žrtve torture nemaju redovne prihode pa nisu u mogućnosti finansirati

skupe advokatske usluge. Kada započnu svjedočenja u sudskim postupcima, žrtve torture se suočavaju sa strahom za ličnu egzistenciju. Smatraju da nisu dovoljno zaštićeni ni oni, niti članovi njihovih obitelji u ovim procesima. Sudski procesi za žrtve su dodatno otežani činjenicom da moraju svjedočiti protiv lica koji su i danas u sistemu vlasti kao ključni nosioci funkcija izvršne, sudske i zakonodavne vlasti na svim nivoima u BiH.

Nažalost, često se dešava da žrtve torture moraju više puta davati izjave po istom predmetu, što dovodi do prezasićenosti problemom o kojem trebaju svjedočiti, obeshrabrenosti i apatije. Najčešće su upravo to razlozi zbog kojih žrtve odustaju i kada su u prilici da pokrenu sudski spor oko naknade štete zbog pretrpljene torture, a koji bi im omogućio da ostvare život iznad granice siromaštva.

U postupku ostvarivanja prava, jedan broj žrtava ima problem sa nedostatkom odgovarajuće pravne dokumentacije, npr. *Potvrde o zatočeništvu*, koju je izdavala Međunarodna organizacija Crvenog križa/ krsta (MOCK), odn. nedostatkom dokaza o mjestima zatočenja i torture, koji u određenom periodu ratnih sukoba u BiH nisu evidentirani od strane ove međunarodne organizacije. Ovaj problem usložnjava proces dokazivanja perioda zatvaranja i vršenja torture nad njima, a time i nemogućnost ostvarivanja prava, kao što su: radna prava, prava po osnovu penzijsko- invalidskog osiguranja i sl. Sporost rješavanja pravnih slučaja žrtava torture pred pravosuđem i upravom u BiH u krivičnim predmetima, otežana je i zbog nemogućnosti svjedočenja žrtava u tim procesima, jer trenutno žive u inostranstvu i teško je do njih doći.

Među ovom populacijom postoji nepovjerenje u zakonitost postupanja i dobre namjere kada su u pitanju postupci ostvarivanja prava žrtava torture i odnosu bezbjednosnih agencija u BiH prema njima (npr. Državna agencija za istrage i zaštitu -SIPA).

Jedan od zaključaka jeste i potreba za prevazilaženjem problema nedostatka ljudskih i tehničkih kapaciteta organizacija koje okupljaju žrtve torture, posebno u oblastima pružanja pravne pomoći i zastupanja žrtava u sudskim i administrativnim postupcima, te naplati materijalne i nematerijalne štete koja je pravosnažno presuđena u korist žrtve torture.

4.2. Zaključci iz oblasti dostupnosti različitih oblika zaštite

Ispitanici, a naročito učesnici fokus grupa, naglasili su potrebu za dobijanjem pravne, socijalne, zdravstvene i psihosocijalne podrške u procesu rehabilitacije žrtava torture. Smatraju da još uvijek postoje problemi kad su u pitanju lična bezbjednost i sloboda kretanja unutar BiH, te su naglasili potrebu za blagovremenom i tačnom pravnom pomoći žrtvama torture. Potkrijepili su to primjerima gubitaka prava zbog propuštanja zakonskih rokova za određene obaveze za koje nisu znali (npr. pribavljanje ljekarskog uvjerenja u tačno određenom roku nakon izlaska iz logora).

Osobe koje su se vratile u prijeratne općine prebivališta nedovoljno su upućene o postupku ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu i nemaju informacije o pravima koja su im dostupna. Pored toga, suočavaju se sa problemom usaglašavanja ovih prava sa statusnim pravima. Naveli su i činjenicu da povratkom u drugi entitet gube ranije ostvarena prava.

Također, naglašena je potreba periodičnih besplatnih zdravstvenih sistematskih pregleda za žrtve torture, logoraše, žene i djecu, te je jedan od zaključaka da je neophodno obezbijediti redovnu zdravstvenu zaštitu, besplatne lijekove ili banjsku rehabilitaciju.

Ispitanici smatraju da je od krucijalnog značaja jačanje tehničkih i ljudskih resursa centara za socijalni rad, budući da u većini slučajeva ove ustanove nemaju psihologa ili pravnika, što dalje znači da žrtve nemaju adekvatnu podršku kada im se obrate.

Ulogu centara za mentalno zdravlje smatraju važnom, ali je naglašeno da podrška ovih ustanova nije uvijek adekvatna, pa je nužno iznaci mogućnost da se obezbijedi nepristrasan i kontinuiran monitoring rada ovih centara. Istaknuto je i da nema dovoljno organizacija civilnog društva koje se bave rehabilitacijom žrtava torture, a koje bi mogle eventualno nadomjestiti ili nadopuniti rad centara za mentalno zdravlje.

4.3. Generalni zaključci

- Bosna i Hercegovina nema pravnu legislativu koja direktno regulira prava i status žrtava torture.
- Žrtve torture svoja prava i pravne interese mogu ostvarivati u postojećim zakonskim propisima koji reguliraju oblast socijalne zaštite i prava boraca, ali 78% ispitanih nije ostvarilo ova prava jer ne zadovoljava kriterije selekcije.
- Ne postoji dosljednost u postupku dokazivanja i ostvarivanja prava u Brčko Distriktu, Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine.
- Žrtve torture nemaju adekvatno riješenu zdravstvenu zaštitu, stambeno pitanje, redovna primanja, a nemaju prava na povlastice po osnovu lišavanja slobode i pretrpljene torture.
- Među bivšim logorašima postoje i osobe koje su kao maloljetna lica bili žrtve zatočenja, a kojima Bosna i Hercegovina nije priznala status, niti su za pretrpljenu torturu dobili kompenzaciju.
- U lokalnim zajednicama žrtve torture nemaju adekvatnu psihosocijalnu zaštitu i brigu koja je neophodna za proces rehabilitacije i oporavka.
- Postoji jasan zahtjev ispitanika da se donese Zakon o zaštiti prava svih žrtava torture u Bosni i Hercegovini.

5. PREPORUKE

Tokom diskusije, učesnici su dali niz preporuka za poboljšanje trenutnog položaja ove populacije, a koje su podijeljene u dvije kategorije:

1. Preporuke za poboljšanje statusa žrtava torture
2. Preporuke za donošenje zakonskog rješenja.

Na osnovu istih, kao i gore navedenih zaključaka i analize nalaza procjene, donesene su i konkretne preporuke.

5.1. Preporuke za poboljšanje statusa žrtava torture

- Prioritetno provesti lustraciju u institucijama svih nivoa vlasti, posebno pravosuđa i uprave, na svim nivoima organizirana u BiH.
- Izvršiti dodatnu edukaciju službenika u upravi i drugim javnim institucijama u pogledu odnosa i komunikacije sa žrtvama torture, u postupcima ostvarivanja njihovih prava i pravnih interesa.
- Obezbijediti sredstva za participaciju komunalnih troškova žrtava torture.
- Podsticati projekte koji omogućuju dodatnu pravnu i psihosocijalnu zaštitu žrtava torture, a koji će se ostvarivati saradnjom organizacija civilnog društva, institucija vlasti i međunarodnih organizacija.
- Kroz zakonsku legislativu obezbijediti neophodnu psihološku podršku žrtvama torture.
- Jačati kapacitete i kvalitet usluga centara za mentalno zdravlje, što treba biti prepoznato i u legislativi o pravima žrtava torture u BiH, uz preporuku da se pomenuti centri osnuju u svakoj lokalnoj zajednici.
- Snažno animirati javnost, uz naglašenu ulogu medija, oko rješavanja evidentnog problema ostvarivanja prava žrtava torture u Bosni i Hercegovini.
- Sačiniti popis svih lokacija zatočeništva i mučenja žrtava torture u BiH, kao i evidenciju lica koja su nezakonito zatvarana.
- Uključiti Međunarodni Crveni križ/ krst u rješavanje pitanja statusa žrtava torture.
- Jačati kapacitete mjesnih zajednica, kao mikrodruštvenih zajednica, u ostvarivanju prava i statusa žrtava torture, kako bi se ostvarili svi neophodni oblici reparacije za ova lica, te koristiti alternativne mehanizme u rješavanju konflikata, poput medijacije i mirovnih vijeća.

- Intenzivirati kamapanju koja se odnosi na javno kazivanje i svjedočenje žrtava torture putem medija, gdje bi se mogla čuti i „*druga strana priče*“.
- Organizirati javne događaje uz medijsku promociju, kako bi se podigla svijest javnosti za ovu problematiku.

5.2. Preporuke za donošenje zakonskog rješenja

- Hitno donijeti zakonski propis koji bi regulirao status žrtava torture u BiH.
- U implementaciji ovakvog zakonskog propisa obezbijediti primjenu bez diskriminacije, uz osiguranje mehanizama zaštite i jednakopravnosti svih žrtava torture u BiH, jedinstveno priznavanje dokumentacije u sudskim i administrativnim postupcima u dokaznom postupku, i posebno omogućiti zastupanje žrtava iz različitih manjinskih grupa (kao što su Romi), te etničke, vjerske ili jezičke manjine.
- Ubrzati procesuiranje ratnih zločina i drugih teških krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog humanitarnog prava, kao vid zadovoljenja žrtava.
- U budućem zakonskom propisu, na jedinstven način regulirati postupak ostvarivanja individualnog statusa žrtava torture, vodeći računa o interesima žrtava torture, kako bi za iste ovaj proces bio povoljniji i ekonomičniji.
- Buduća legislativa koja će regulirati ovu oblast, nikako ne bi smjela izostaviti prava i pravne interese djece koja su sama bila žrtve i svjedoci torture, u svojstvu članova obitelj žrtava torture, a posebno treba imati u vidu djecu sa posebnim potrebama koja su bila žrtve torture i žene koje su bile trudne u vrijeme kada se nad njima vršila tortura.
- Potrebno je da buduća zakonska regulativa naročito sadrži oblasti reparacije, koja se odnosi na različite oblike zadovoljenja žrtava torture, kao što je javno izvinjenje i priznavanje zločina, podizanje spomenika ili memorijala.

IZVJEŠTAJ O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA „DEHUMANIZACIJA I TORTURA U REGIONU BALKANA“

*Istraživački tim: Elmir Ibralić, Amra Muradbegović,
Danijela Kaloci, Stela Kubinek*

1. UVOD

Smatra se da je fenomen dehumanizacije u osnovi svakog oblika torture i nasilja, odn. da se dehumanizacijom žrtve stvara pogodno tlo za njeno mučenje.

O fenomenu dehumanizacije možemo govoriti sa dva aspekta: dehumanizacija u ratu i dehumanizacija u miru.

Prvi aspekt je: dehumanizacija koja se dešava u ratnim uslovima, u kojima ako se žrtva dehumanizira, uobičajena moralna načela se na nju ne odnose. Žrtva u očima počinioca gubi dvije ključne osobine koje je deklariraju kao ljudsko biće i koje su dio moralnog ugovora koji upravlja međuljudskim odnosima, a to su:

IDENTITET – odn. da su nezavisne, jedinstvene ličnosti, sposobne za donošenje odluka i s pravom da žive svoj život, i

ZAJEDNICA – ili članstvo u prepletenoj mreži medusobnih odnosa pojedinaca koji brinu jedan o drugome i poštuju individualnost i pravo drugog. (Kelman 1973.).

Stoga, kada se grupa ljudi u cjelini odredi preko kategorije kojoj pripada i kada se ta kategorija isključi iz ljudskog roda, moralni obziri prema ubijanju pripadnika dotične kategorije se prevladavaju se manje teškoća.

Drugi aspekt je dehumanizacija u miru, koja je primjetna u različitim društvenim zajednicama. Fenomen dehumanizacije se, u ovim okolnostima, može prepoznati u različitim domenima kao što

su: institucionalno nasilje, ustanove psihijatrijskog i drugog tipa, imigracioni centri, institucije za brigu o osobama i djeci sa posebnim potrebama i sl.; nasilje usmjereni na manjinske skupine kao što su: ovisnici o psihoaktivnim supstancama, romska populacija, žrtve torture, osobe oboljele od HIV-a, te osobe istospolne seksualne orijentacije. Osnovna obilježja dehumanizacije su predrasude da su drugi ljudi drugačiji, odn. da su manje ljudi ili neljudi, te kao takvi predstavljaju potencijalnu opasnost za društvenu zajednicu.

Budući da je Bosna i Hercegovina postkonfliktna zemlja i zemlja u tranziciji, fenomen dehumanizacije je još izraženiji.

U Evropskoj konvenciji za prevenciju torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja (1987.) (CAT), koju je ratificirala i Vlada BiH, navodi se: „*Niko ne smije biti izložen mučenju i nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnajvanju*“.
Postavlja se pitanje koliko se to doista i poštuje.

Iako BiH ima dobro napisane zakone, javlja se problem što postojeće zakone nije moguće sprovesti u praksi, ili se zakoni uopće ne donose, jer bi to dodatno opteretilo državni budžet. Kao primjer može se navesti nepostojanje Zakona o zaštiti žrtava torture koji bi regulirao njihova prava, a koji već dva puta nije prošao izglasavanje u Parlamentu BiH. Procjenjuje se da trenutno postoji oko 200.000 osoba koje su bile žrtve torture i koje još uvijek čekaju da država prizna njihova prava i omogući im dostojanstven život.

Ovim istraživanjem želimo dati doprinos prevenciji torture i rehabilitaciji žrtava, putem ispitivanja fenomena dehumanizacije u praksi, a na osnovu čijih rezultata će se moći posvetiti dodatna pažnja u smislu pravljenja kampanja podizanja svijesti društvene zajednice o ovom problemu, što će u konačnici dovesti do toga da se društvo počne sistemski boriti protiv bilo kojeg oblika dehumanizacije i diskriminacije.

Kako bi se svijest društvene zajednice o problemu dehumanizacije

i torture povećala, istraživanjem su obuhvaćene tri grupe pitanja:

- Kako nastaje dehumanizacija?
- Koji su faktori koji utiču na pojavu dehumanizacije?
- Kako se dehumanizacija manifestuje?

U cilju doprinosa borbi protiv torture i pomoći žrtvama, na inicijativu IAN Centra iz Beograda, Srbija, Centar za terapiju i rehabilitaciju *Vive Žene* Tuzla se priključila regionalnom istraživanju *Dehumanizacija i tortura na području Balkana*, a istraživanje je jedna od komponenti Projekta „*Prevencija torture i programi rehabilitacije*“.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1. Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja jeste doprinos prevenciji torture razumijevanjem procesa putem kojih dehumanizacija vodi torturi. Istraživanje je bilo usmjereni na ispitivanje manifestacija i faktora koji su povezani s mehanizmima dehumanizacije u postratnom društvu. Na ovaj način želimo pružiti bolje razumijevanje za specifične mehanizme koji su povezani sa ratovima u regionu (na prostorima bivše Jugoslavije) i u postkonfliktnim zajednicama. Zbog toga smo ispitivali stavove i mišljenja onih koji su potencijalne žrtve dehumanizacije, zatim potencijalni provoditelji dehumanizacije, i onih koji imaju „ulogu pomagača“ potencijalnim žrtvama.

Nastojali smo da pružimo bolje razumijevanje za stavove, emocije, motivaciju i postupke koji stoje u pozadini fenomena dehumanizacije.

2.2. Postupak

U okviru istraživanja korišten je kvalitativni pristup, jer se ovim načinom, za razliku od kvantitativnog pristupa, nastoji doći do opisa različitih unutrašnjih doživljaja (poput misli ili osjećaja) i ponašanja u određenoj situaciji, ali na način koji ne narušava bogatstvo cjeline iskustva i značenje koje ono ima za pojedinaca. Može se kazati da kvalitativne metode povećavaju razumijevanje problema, jer je razina analize mnogo detaljnija i dublja nego ona koju obično obuhvataju tradicionalne metode.

Korištene metode su: razgovor u fokus grupama i dubinski intervju. Održane su četiri fokus grupe i osam dubinskih intervjeta, četiri sa profesionalcima iz institucijai četiri sa profesionalcima iz NVO-a. Ispitivanje je sprovedeno na temelju unaprijed pripremljenog seta pitanja, koji su u prosjeku sadržavali petnaest pitanja. Prvi dio pitanja obuhvatao je stavove i mišljenja o tome kako nastaje dehumanizacija, dok je drugi dio obuhvatao pitanja koja se odnose na faktore koji dovode do pojave dehumanizacije.

Razgovori u fokus grupama, kao i dubinski intervjuji, snimani su diktafonom kako bi prenošenje podataka bilo autentično, a svaki razgovor je na osnovu audio zapisa analiziran opisno, što je olakšalo konačno izvođenje zaključaka i preporuka. Razgovor u fokus grupama vodio je intervjuer, koji je imao zadatak da postavlja pitanja i usmjerava diskusiju. Prisutan je bio i observer koji je vodio bilješke, a na osnovu audio zapisa, kasnije je izradio i izvještaj o samom razgovoru grupe.

Dubinske intervjuje su sproveli intervjueri sami, bez prisustva observera. Razgovori su se, također, snimali diktafonom i kasnije opisno analizirali. Prije početka samog razgovora, svi učesnici su potpisali *Izjavu o dobrovoljnom sudjelovanju u istraživanju*, čime smo ispitanicima željeli dati na znanje da se informacije neće koristiti u druge svrhe osim za svrhe ovog istraživanja. Prije pristupanja formalnom dijelu intervjeta, odn. fokus grupi, intervjuirani su upoznati sa svrhom i ciljem istraživanja, te njihovim pravima kao učesnicima u istraživanju.

2.3. Opis uzorka

Uzorak se sastoji od 41. učesnika, od toga 6 osoba muškog spola i 35 osoba ženskog spola. Odrađene su 4 fokus grupe sa 33 ispitanika (6-14 članova po grupi) i 8 dubinskih intervjeta. Fokus grupe su rađene sa osobama koje su preživjele različite oblike torture tokom rata, imaju iskustva logora, gubitaka, izbjeglištva, i sl. Sada su to povratnici ili raseljena lica. Tri fokus grupe su urađene u povratničkim mjestima na teritoriji Bosne i Hercegovine, općini Bratunac i Distriktu Brčko. Četvrta fokus grupa je održana u jednom Domu penzionera na području Bosne i Hercegovine. Tri ispitanika ove grupe su imali iskustva ratne traume ili gubitaka bliskih članova obitelji.

Kada su u pitanju dubinski intervjeti, 4 su urađena sa profesionalcima iz reda NVO-a (psihoterapeuti, socijalni radnik, menadžer) i 4 sa profesionalcima iz reda državnih institucija (socijalni radnik, pedagog-psiholog, psiholog, psihijatar). Institucije u kojima su odradjeni dubinski intervjeti su: Klinika za psihijatriju, Dom za djecu bez roditeljskog staranja, Dom penzionera i Kazneno–popravni zavod. Sve ustanove se nalaze na području BiH.

2.4. Analiza stanja u BiH

Prema Ustavu, Bosna i Hercegovina je demokratska država koja se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine, i Republike Srpske. Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine predstavlja treću administrativnu jedinicu koja je pod međunarodnom upravom. U martu 2000. god., usvojen je amandman na Ustav Bosne i Hercegovine kojim je Brčko Distrikt BiH uređen u skladu sa odlukom Arbitražnog tribunala. Opći okvirni sporazum za mir u BiH, Aneks 10., član V. (Sporazum o provedbi civilnog dijela mirovnog ugovora), utvrđuje da je Visoki predstavnik konačan autoritet u zemlji, u pogledu tumačenja navedenog Sporazuma. Ured Visokog predstavnika (OHR) i Specijalnog predstavnika EU za BiH je vodeća organizacija za civilni aspekt implementacije mira za BiH. Visokog predstavnika predlaže Upravni odbor PIC-a, a imenovanje

potvrđuje Vijeće sigurnosti UN-a, pod čijim je pokroviteljstvom i zaključen Dejtonski mirovni sporazum.

Ustav Bosne i Hercegovine sadržan je u Aneksu 4, Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (Dejtonski sporazum), koji je potписан 14. decembra 1995. god. u Parizu, čime je okončan četverogodišnji rat na području BiH.

Prema Članu V:

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine se sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske.

Član II. Ustava BiH, proklamuje osnovna ljudska prava i temeljne slobode svim građanima, uz poštivanje Međunarodnih standarda, gdje se u **Članu II, stav 2.** navodi: „*Prava i slobode određeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, te njenim Protokolima, izravno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo pred svim drugim zakonodavstvom*“.

U članu II, stav 3 se navodi „*Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje i:*

- a) pravo na život;*
- b) pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju i nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni;*
- c) pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu;*
- d) pravo na ličnu slobodu i sigurnost;*
- e) pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i sva druga prava u vezi sa krivičnim postupkom;*
- f) pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku;*

- g) slobodu misli, savjesti i vjere;*
- h) slobodu izražavanja, te*
- i) slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima.*

Bosnu i Hercegovinu (BiH) karakterizira činjenica da još uvijek prolazi kroz postkonfliktni i tranzicioni period i da su njeni građani još uvijek opterećeni ratnim tragedijama. Sedamnaest godina nakon rata (1992-1995) posljedice rata, silovanja i torture su još uvijek prisutne na svim nivoima i segmentima porodičnog, društvenog i političkog života. Među posljedicama rata i etničkog konflikta, jedan od najznačajnijih je uticaj konflikta na mentalno zdravlje populacije. Istraživanje među populacijom pokazuje definitivno povećanje u pojavi mentalnih poremećaja. Rat ima katastrofalne efekte na zdravlje i dobrobit naroda. Uništava zajednice i obitelji i često ometa razvoj socijalne i ekonomski biti naroda. Efekat rata uključuje dugoročnu fizičku i psihološku štetu za djecu i odrasle, kao i smanjenje materijalnog i ljudskog kapitala. Postoji određeni oblik rezignacije, stagnacije i siromaštva u BiH koji umanjuje važnost uspostavljenog mira. Štaviše, etnička diskriminacija je još uvijek uobičajena u BiH. (Revidirani osnovni dokument koji predstavlja dio izvještaja države članice BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2010.god.).

Prema **UN Konvenciji protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja**, izraz tortura, označava svaki akt kojim se nekoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja, s ciljem da se od te ili neke treće osobe dobiju obavijesti ili priznanja, ili da se ta osoba kazni za djelo koje je ona ili neka treća osoba počinila, ili za koje se sumnja da ga je počinila, da bi se ta osoba zastrašila, ili da bi se na nju izvršio pritisak, ili zbog bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kojem obliku diskriminacije, kad tu bol ili te patnje nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prešutnim

pristankom. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih sankcija, neodvojivi su od njih, ili su njima izazvani. (Izvještaj o procjeni statusa žrtava torture u BiH, UG *Vive Žene* 2012.god.).

Iako je vlada BiH ratificirala UN Konvenciju protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (CAT), i njena dva entiteta usvojila zakone o zaštiti civilnih žrtava rata, oni još uvijek ne pokazuju razumijevanje za činjenicu da psihosocijalni oporavak ima centralno mjesto u procesu rekonstrukcije društva. Bh. vlasti nisu uspjele pružiti svim žrtvama silovanja i drugih oblika torture odgovarajuću reparaciju, uključujući restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, satisfakciju i garancije da se to neće ponoviti.

Reparacija koja se trenutno nudi od strane države je loša i isključuje veliki broj žrtava. Dok su dva poluautonomna entiteta BiH, Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republika Srpska (RS), poduzela određene korake da pruže žrtvama seksualnog nasilja i drugih oblika torture neke socijalne beneficije i na taj način priznaju njihov status civilne žrtve rata kroz zakon, još uvijek postoje veliki problemi u implementaciji tih zakona.

Time što nisu osigurali ostvarivanje prava po najvišim standardima mentalnog zdravlja za žene žrtve silovanja, bh. vlasti u mnogo čemu nisu uspjеле pružiti adekvatnu rehabilitaciju žrtvama ratnih zločina, seksualnog nasilja i drugih oblika torture. Žrtve nastavljaju da pate od traume i drugih psiholoških i fizičkih problema, kao posljedica silovanja i drugih oblika torture koje su preživjeli tokom rata. Političke tenzije i trenutna teška socijalno-ekonomski situacija dodatno opterećuju populaciju i kako utiču na rad sa traumom, posebno zato što je trauma kontinuiran, sekvensionalan psihološki proces za mnoge ljude koji su preživjeli rat i još uvijek se nose sa njegovim posljedicama. Imajući u vidu opću situaciju mentalnog zdravlja u BiH, možemo govoriti o masovnoj traumatizaciji populacije koja

je još više intenzivirana trenutnom teškom socijalno-ekonomskom situacijom. Veliki problem u radu sa problemima mentalnog zdravlja je to što ne postoji adekvatan **sistemski psihosocijalni pristup** u radu sa žrtvama torture, tj. pružanju sveobuhvatnog multidisciplinarnog tretmana, kako bi se postigla psihološko-socijalno-ekonomска rehabilitacija. Zdravstveni sektor sa 50 Centara za mentalno zdravlje i Centara za socijalni rad mora se baviti ovim širokim spektrom problema koji prevazilaze njihove kapacitete. Ovi centri su još uvijek zaglavljeni, što znači da se osoba još uvijek **ne posmatra u okviru društvenog konteksta.** i zbog toga nedostaju programi preventive i multidiscipinarni integrativni pristup rehabilitaciji žrtava torture. Problem je u izostanku podrške zajednice za reformu psihosocijalnog pristupa u radu sa žrtvama torture, kao i izostanak koordinacije u programima NVO i zdravstveno-socijalnog sistema. Zbog toga je rizik od trans-generacijskog prenosa traume koji vodi u buduće etničke konflikte izuzetno visok.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1. Manifestacije dehumanizacije

Na osnovu iskustava učesnika istraživanja, dehumanizacija je fenomen koji se manifestira u većini državnih institucija, kao što su: zatvori, domovi zdravlja, centri za socijalni rad, psihiatrijske klinike, institucije općinskih vlasti, policije, sudstva i obrazovanja.

Dehumanizacija se ne manifestira samo nad određenom grupom osoba koje su institucionalizirane u okviru jedne institucije, nego se manifestira i nad grupama osoba koje pripadaju nekoj određenoj grupi, a koje imaju neke zajedničke karakteristike, poput grupe povratnika koji su žrtve torture ili imaju gubitke najbližih članova obitelji, grupe osoba koje su u stanju socijalne potrebe, grupe osoba koje pripadaju određenoj vjerskoj ili etničkoj pripadnosti, grupe starijih osoba, grupe raseljenih lica, itd.

Manifestacije dehumanizacije u mjestima povratka

Kada je u pitanju dehumanizacija u mjestima povratka, odn. u postratnim tranzicijskim mjestima koja su tokom rata pretrpjela velike materijalne i ljudske gubitke, prema navodima učesnika istraživanja, dehumanizacija se najčešće dešava povratnicima koji se vraćaju u svoja prijeratna mjesta stanovanja u kojima su u manjini, i raseljenim osobama koje se adaptiraju na novu sredinu. Iskustva učesnika istraživanja, koji su žrtve torture, pokazuju da su diskriminacija i nehumano postupanje najčešće prisutni u zdravstvenom sektoru. Učesnici govore o tome kako medicinsko osoblje, a naročito ljekari, ne pružaju adekvatan pristup u odnosu na njihove potrebe. Pacijenti od ljekara, zapravo, očekuju nešto više od ljekarskog pregleda i medicinskog tretmana, kao što je savjetovanje ili psihoterapija, a što zdravstvene ustanove ovakvog tipa ne mogu uvijek obezbijediti.

Učesnici fokus grupe navodili su niz primjera i o neprofesionalnom odnosu zaposlenih u zdravstvu. Primjeri nepoštivanja pacijenata kao osoba mogu se čuti u pričama učesnika o dugom čekanju na pregled, grubom odnosu, ignorirajućem stavu kojeg osjete u pitanjima kao što su: „Šta treba?“ ili „Pričaj, šta ti je problem?“, nakon čega pacijenti obično izgube volju da pričaju o svojim problemima. Mnogi učesnici dijeli slično mišljenje da ljekarski pregledi traju isuviše kratko, pa imaju osjećaj da ljekari rade površno i da oni, kao pacijenti, nisu adekvatno tretirani.

Primjer jedne starije učesnice iz fokus grupe, koja se tokom rata doselila u drugi kraj, jasno ilustruje način na koji starije osobe mogu lako postati žrtve sistema. U njenom slučaju, ljekari su uspjeli zataškati profesionalnu grešku bez preuzimanja odgovornosti za smrt osobe koju su neadekvatno tretirali, a koja je bila u bliskom srodstvu sa ovom učesnicom. Pacijenti na pregledu osjećaju strah da pričaju o svojim tegobama i imaju potrebu i dalje da šute o svojim problemima i da ih ostavljaju po strani. O svojim problemima vezanim za neadekvatan odnos prema njima obično šute, jer misle da

se nemaju kome žaliti, a radi se o tome da su zapravo obeshrabreni i nedovoljno informirani o Zakonu o zdravstvu i svojim pravima kao pacijenti. Kao posljedicu svega ovoga, ispitanici (najčešće ispitanici žrtve torture), navode gubitak povjerenja u zdravstvo, osjećaj zapostavljenosti, nepoželjnosti i bezvrijednosti.

Prema tvrdnjama učesnika jedne fokus grupe koji su povratnici, prisutna je diskriminacija i opstruiranje povratka, kako od strane državnih službenika, tako i od strane običnih građana druge nacionalnosti ili vjeroispovijesti. Dehumanizacija ili diskriminacija od strane državnih službenika prema populaciji povratnika se ogleda u jednom ignorirajućem stavu prema njima, aroganciji, neljubaznosti, profesionalnoj neposvećenosti, dugom čekanju za uslugu, odbijanju, neodradivanju poslova na vrijeme (odugovlačenju), naplaćivanju usluga više od utvrđenog iznosa, itd. Kao primjer navode situaciju kada kao pripadnici manjinskog naroda ne dobiju zaštitu policije koja prisustvuje javnom događaju verbalnog vrijedanja povratnika na nacionalnoj osnovi. Ili, kada žrtva tuži državu zbog ubistva bračnog partnera iz perioda rata pa dobije odbijenicu, uz obrazloženje da je slučaj ubistva zastario, jer je prošlo pet godina od završetka rata i da više nema pravo žalbe pošto je jednom već izgubila parnicu. Zatim, svakodnevni susreti na javnim mjestima žrtve torture sa osobom koja je u ratu hladnokrvno likvidirala žrtvinog brata, a koji uključuju verbalne prijetnje i napade te osobe na žrtvu, uz odsustvo reakcije policije na verbalni i pokušaj fizičkog napada na žrtvu. Jedan učesnik fokus grupe koji je povratnik i koji je politički angažiran, na sastanku Skupštine opštine je dobio udarac od strane pripadnika većinskog naroda. Slučaj je zabilježen i kamerom, ali žrtva nikada nije uspjela nabaviti snimak i dokazati krivicu uposlenika općine koji ju je udario, pošto je kameraman radio za lokalnu televiziju. Tom sastanku su prisustvovali i predstavnici OHR-a (Ured visokog predstavnika) i OSCE-a čija je reakcija, također, izostala. Prema iskustvima nekih učesnika u fokus grupama, postoje brojni primjeri neadekvatnog pristupa državnih organa prema ratnim svjedocima kada je u pitanju uzimanje izjava o preživjeloj torturi iz rata. Istražitelji dolaze obično nenajavljeni, sa

maricom i svom potrebnom aparaturom za snimanje, i znaju samo reći: - „*Treba nam izjava...!*“ , nakon čega svjedoci obično pristanu na snimanje, jer se plaše mogućih posljedica ukoliko bi odbili dati izjavu. Svjedoci se osjećaju uplašeno zbog načina na koji istražitelji dolaze na njihovu adresu, i istovremeno se osjećaju stigmatizirano, jer se komšije počnu interesirati za razlog dolaska policije, čime se žrtve obznanjuju, a smatraju da bi trebali ostati zaštićeni. Povodom ovakvih situacija, ratni svjedoci osjećaju strah za sebe, osjećaju se nesigurno, nezaštićeno, gube povjerenje u državni sistem i u čitav koncept pravde.

Povodom gore pomenutih primjera opstruiranja povratka, osobe koje su imale ovakva iskustva vjeruju u to da su svi iz državnih institucija isti i da imaju namjere da ih degradiraju, ponize, odbace. Imaju osjećaj da nisu poželjni u mjestu povratka zbog toga što su druge nacionalnosti ili vjeroispovijesti. Zbog ovakvih iskustava, obično reagiraju tako što se povlače iz društvenog života ili sklapaju odnose samo sa pripadnicima iste nacije ili vjere. Izbjegavaju situacije u kojima bi mogli doživjeti neugodna iskustva, gube vjeru o suživotu i prosperitetnu budućnost. Neki učesnici fokus grupe imaju kontrastav u smislu da postaju agresivniji u zastupanju sebe i svojih interesa i da se nastoje suprotstaviti onda kada misle da su im prava narušena. Ovdje se uglavnom radi o onim učesnicima fokus grupe koji su na neki način angažovani u radu u zajednici, a radi se o nekolicini njih.

Manifestacije dehumanizacije u državnim institucijama

Analizom sadržaja 8 dubinskih intervjuja s predstavnicima institucija, dobili smo različita gledišta kao i različitu spremnost učesnika da govore o manifestacijama dehumanizacije u institucijama u kojima su zaposleni.

Jedan od učesnika istraživanja iz reda institucija je bio veoma otvoren u iznošenju vlastitih iskustava o nehumanom postupanju prema korisnicima usluga te institucije, kao i o nehumanom

postupanju koje je ta osoba i sama doživjela od strane drugih kolega sa kojima radi. Ovaj učesnik istraživanja navodi kako je bio svjedok psihičkog i fizičkog zlostavljanja maloljetnih lica koja su bila korisnici usluga te institucije od strane uposlenika te institucije. Ista osoba navodi i da su uslovi boravka i program tretmana njihovih korisnika u ovoj instituciji takvi da mladima nije dozvoljeno izlaziti, te da nemaju raspust niti slobodan vikend. Dalje, maloljetna lica ove institucije su navodno arhitektonski i fizički u doticaju sa osudenim licima, što možda predstavlja nehumanu čin sam po sebi, jer se na taj način maloljetna lica stigmatiziraju i takva situacija ne može biti stimulizirajuća za ove mlade osobe u pogledu njihove resocijalizacije. Pored toga, uslovi u kojima borave ovi mlađi ljudi su minimalni i neadekvatni, što potvrđuju i pisani izvještaji Komisije za monitoring koja je u toj instituciji sprovedla analizu stanja. Prema navodima učesnika istraživanja, u izvještaju Komisije za monitoring se mogu naći i informacije o fizičkom zlostavljanju maloljetnika od strane osoblja, ali se po tom pitanju ništa konkretno i pravno nije poduzelo. Pomenuti učesnik bio je svjedok kada je njegov kolega pred njim ošamario jednog maloljetnika i udario ga nogom. Ovaj je reagirao tako što je slučaj prijavio nadređenima, ali se navodno ništa nije poduzelo protiv tog kolege. Prema navodima učesnika, mlađi ljudi koji su bili korisnici njihovih usluga su mu se povjerili da ih njegove kolege ponekad odvode u podrum odjeljenja u kojem su smješteni, u mračne prostorije koje nisu pokrivene sigurnosnim kamerama i da ih tamo tuku i maltretiraju.

Nakon što su informacije o zlostavljanju maloljetnika procurile u javnost, i sam učesnik je postao žrtva režima kroz koji su prolazili i njihovi korisnici. Krenulo je sa prebacivanjem na drugo radno mjesto, iako taj posao nije bio u opisu njegovog radnog mjesta. Učesnik vjeruje da je sve bilo namješteno od strane rukovodilaca institucije kako bi izvršili pritisak na njega i primorali ga da napusti posao. Sljedeći njihov korak bio je da su protiv njega pokrenuli kazneni postupak na osnovu, navodno, izmišljenih optužbi. Nakon što učesnik nije želio priznati krivicu, rukovodeće osoblje te institucije je, u saradnji sa drugim osobljem, počelo vršiti psihičku

torturu u vidu otvorenih i latentnih prijetnji smrću, kao i prijetnji fizičkim povređivanjem. Osoblje je dalje, navodno, nastojalo vrbovati korisnike usluga kako bi ih okrenuli u njihovu korist, pišući izjave protiv ovog učesnika. Prema navodima učesnika istraživanja, neki od primjera zlostavljanja kroz koje je prolazio su: ograničavanje i zabrana kretanja u prostoru odjeljenja u kojem je radio, vrbovanje od strane kolega prilikom kretanja po odjeljenju, praćenje nadzornim kamerama, odbijanje poslovne saradnje od strane kolega, upućivanje pogrdnih riječi od strane kolega pred korisnicima usluga kao što su: - „Marš na pos'o!“ ili „Idi kući!“ ili „Vrati se na svoje mjesto!“ ili „Kud si kren'o!?“ Učesnik opisuje da se osjećao kao da je osuđenik. Navodi da je pisao službene zabilješke o mobingu, žalio se nadređenim uključujući i druge relevantne institucije kojima je u nadležnosti njihov rad, pisao o zlostavljanju i mobingu, ali do sada niko nije reagirao. Sa druge strane, on je dobio disciplinsku mjeru jer je, navodno, opomenuo svog kolegu da ne tuče jednog njihovog korisnika.

Učesnik ovog istraživanja koji sam za sebe kaže da je žrtva sistema, obraćao se brojnim institucijama poput: Ministarstva pravde, Institucije ombudsmena, Biroa za ljudsta prava, Helsinškog komiteta za ljudska prava, UNICEF-a, Ministarstva za ljudska prava i Transparency International-a, obraćao se raznim medijima od kojih, kako je rekao, nije naišao na adekvatnu podršku. Stav ovog učesnika o cijeloj situaciji je da institucijom upravljaju osobe koje imaju veze sa kriminalom, da su korumpirani i da imaju svoje veze sa pojedincima sa rukovodećih političkih pozicija, te da to koči i usporava cijeli proces. Spomenuti učesnik je navodno na bolovanju, jer više nije mogao izdržati psihičku torturu, a protiv njega su pokrenuta ukupno tri disciplinska postupka. Slučaj se još uvijek rješava sudskim putem.

Drugi učesnik u istraživanju iz reda institucija je, također, pokazao spremnost da otvoreno govori o problemima sa kojima se suočava institucija u kojoj radi, a samim tim i o problemima sa kojima se suočavaju i njihovi klijenti. Po navodima ovog učesnika, u jednoj

psihijatrijskoj ustanovi dešava se da su pacijenti ograničeni po pitanju slobodnih aktivnosti (nemaju pristup medijima, odn. gledanju televizije), kupaonice i toaleti su zajednički za veći broj pacijenata, ne postoje dvokrevetne ili jednokrevetne sobe, u sobama nema plakara, itd.

Učesnik navodi da je u ovoj ustanovi prema Zakonu dozvoljeno primjenjivati dva načina savladavanja pacijenata kada se nalaze u akutnim stanjima, i to, primjenom mehaničke fiksacije kaiševima za krevet (vodeći pri tome računa o sigurnosti pacijenta, postupajući u skladu sa Zakonom o zaštiti osoba sa duševnim smetnjama), i izoliranjem pacijenta u sobu za izolaciju. Međutim, pošto ustanova ne posjeduje sobu za izolaciju, takav način savladavanja pacijenata se i ne primjenjuje. Učesnik navodi da je ovakvo stanje u ustanovi više rezultat nebrige vlasti i nedostatka sredstava za adaptiranje prostorija bolnice

. Stav ovog stručnjaka iz oblasti psihijatrije je da su duševni bolesnici, kao i sami psihijatri, stigmatizirani od strane zajednice i da se nalaze u jednoj kontinuiranoj borbi u smislu razbijanja tih predrasuda prema duševno oboljelim pacijentima i psihijatrijskim ustanovama.

U nekim institucijama ne postoje značajne informacije koje bi ukazivale na trenutnu postojanost dehumanizacije nad korisnicima usluga te institucije. Međutim, došlo se do informacija o tome da je ovom institucijom petnaest godina „vladao“ direktor koji je vršio psihološki pritisak na svoje uposlenike. Intervjuirani ispitanik je imao iskustva i sa ranijim i sa sadašnjim direktorom. Ranije su uposlenici bili jako nezadovoljni uslovima rada, pa su to nezadovoljstvo prenosili i na korisnike, u smislu da „puknu“ pred njima (npr. počnu plakati), da kažu: - „Ne mogu više ovo izdržati!“, ili da su korisnike svojih usluga uskraćivali za kvalitetnu uslugu. Postoji primjer i sa pripravnikom te institucije koji je odbijao biti uslužan prema korisniku, ali je isti odmah upozoren i sankcioniran od strane uposlenika te institucije. Najčešći problemi korisnika usluga te institucije su nedostatak komunikacije sa članovima obitelji, djecom, koji ih upute u tu instituciju, ili kada korisnik koji je

smješten u instituciju, izgubi komunikaciju sa trećom osobom koja ju je smjestila u instituciju. Korisnici se, u tim trenucima, uglavnom osjećaju napušteno i zapostavljeni. U razgovoru sa učesnikom, osjeti se jedan liberalan i entuzijastičan odnos prema poslu, jer je isti još uvijek mlad u svom poslu, ima iskustva u nevladinom sektoru i vodi računa o kontinuiranoj edukaciji u svojoj struci.

U fokus grupi korisnika odredene institucije ne mogu se razaznati jasne informacije koje bi ukazivale na pojavu nehumanog postupanja osoblja prema njima. Međutim, primjetno je da kod učesnika u velikoj mjeri postoji izražena potreba da se govori o traumatskim sjećanjima vezanim za rat, te nehumanom postupanju u ratu i nešto poslije rata. Primjetni su, čak, i neki traumatski simptomi vezani za iskustva iz rata. Tri učesnika su imala iskustvo zarobljeništva u ratu i gubitke bliskih članova obitelji. Dakle, čitava diskusija je išla u smjeru prepričavanja traumatskih iskustava iz prošlog rata, odn. posljedica torture i dehumanizacije u ratu. Sama činjenica da se učesnici nisu mogli odvojiti od ratnih iskustava, govori u kakvoj se poziciji danas nalaze, i kakve su posljedice torture i dehumanizacije. Stavovi učesnika o dehumanizatorima je da su oni lopovi, ratni profiteri, lažovi koji gledaju samo lični interes. Od emocija, najčešće su bile tuga, strah i ljutnja.

U jednoj od državnih institucija, prisutna je šutnja i negacija o bilo kakvim oblicima dehumanizacije. Dojam intervjueru je da je kod učesnika neposredno pred intervju bio prisutan strah od pitanja na koja će morati odgovarati. Stav učesnika je da su najveći dehumanizatori zapravo uposlenici obrazovnih ustanova koje pohađaju djeca koja su korisnici ove institucije, isto kao i roditelji druge djece koja pohađaju te obrazovne ustanove. Navodi primjer kako pojedini uposlenici obrazovnih institucija stigmatiziraju djecu iz ove institucije, npr. umjesto da ih zovu imenom, zovu ih pogrdnim nazivima. Učesnik je izjavio da uposlenici ove institucije mogu djelovati dehumanizirajuće na djecu zbog nedovoljne stručnosti u vještinama vođenja razgovora, ali se nije mogao sjetiti niti jednog primjera nehumanog postupanja prema nekom djetetu kojog ta institucija pruža usluge.

Iskustva i stavovi profesionalaca iz NVO sektora o dehumanizaciji

Prema iskustvima profesionalaca iz reda nevladinih organizacija, dehumanizacija je prisutna najviše od strane policije i centara za socijalni rad, kada npr. uposlenici ovih institucija ženi žrtvi obiteljskog nasilja prilikom intervencije postavljaju pitanja: - „Zašto si toliko čekala da se razvedeš?“, - „Zašto nisi prije otišla od njega?“, - „Zašto si rađala s njim treće dijete? Ili, kada policija npr. dođe na uviđaj u obitelj u kojoj je muž koji je ratni vojni invalid pretukao svoju suprugu štakom, policija više pažnje i empatije poklanja nasilniku (smiruju ga, itd.), dok pravu žrtvu ostavljaju po strani. Povodom ovakvih postupanja, žrtve se osjećaju poniženo i osjećaju da nisu priznate i važne društvu. Ili, recimo, žene žrtve silovanja i civilne žrtve rata koje su u procesu dobijanja statusa civilne žrtve rata, tu potvrdu o statusu civilne žrtve rata čekaju po šest ili sedam mjeseci. Često se dešava da na šalterima dobijaju krive informacije o tome kome treba da se obrate i koja im je dokumentacija potrebna kako bi stekli status civilne žrtve rata. Osobe koje su žrtve torture još uvijek nemaju taj status i još uvijek nisu prepoznate u zakonu.

3.2. Faktori koji utiču na mehanizme dehumanizacije

Na osnovu obavljenih 4 fokus grupe i 8 dubinskih intervjuja, dobili smo određene podatke o faktorima koji dovode do fenomena dehumanizacije. Među vodećim faktorima dehumanizacije ističe se socijalni faktor, teška ekonomска situacija u zemlji, što opet ima poveznicu sa ratom koji se desio. Dalje, učesnici navode sljedeće faktore dehumanizacije: mediji i politika kao faktor dehumanizacije, stigma kao faktor dehumanizacije, tradicija kao faktor dehumanizacije, religija kao faktor dehumanizacije, mobing kao faktor dehumanizacije, mito i korupcija kao faktori dehumanizacije, profesionalno sagorijevanje kao faktor dehumanizacije.

Rat i povratak kao faktori dehumanizacije

Fokus grupe su rađene s ljudima koji imaju direktna iskustva ratne traume, torture, izbjeglištva, a koji su i sada izloženi stalnoj nepravdi od strane društva. Nepravda se, uglavnom, odnosi i polazi od samog vrha, odn. politike, ali i od strane ustanova iz sistema (policija, općina, ljekari...). Brojni su primjeri nehumanog postupanja u procesu povratka. Iz tog razloga se može reći da je rat koji se desio jedan od uzroka nehumanog postupanja, da je uticao na promjene kod ljudi, na promjene ljudskih vrijednosti.

Kao primjer navodimo učesnika koji je tokom rata bio protjeran i imao iskustva logora, a koji ističe da su se njegovi prijatelji koje je poznavao cijeli život okrenuli protiv njega i na jedan svirep i neljudski način ophodili prema njemu tokom rata. Sada se, nakon rata, osjećaju velike posljedice onoga što se desilo u prošlosti.

Socijalno-ekonomski faktori dehumanizacije

Od socijalnih faktora koji utiču na pojavu dehumanizacije navodimo siromaštvo ljudi i generalno tešku socijalno-ekonomsku situaciju u državi. Kolektivna izbjeglička naselja su puna socijalnih slučajeva, praveći tako geta i podložno tlo za pojavu dehumanizirajućeg odnosa. Profesionalci često ističu da nisu dovoljno plaćeni da bi se nekome posvetili. Prema stavovima učesnika, uzroci nehumanog postupanja u CZSR jeste posljedica toga da su preplavljeni velikim brojem klijenata i slučajeva, jer im je to zakon nametnuo, da dobijaju referate koje moraju ispuniti, a kadrovski to nisu u mogućnosti. Također, kada su u pitanju uslovi za pacijente koji koriste medicinske usluge, stav učesnika je da zbog ekonomске situacije medicinske ustanove nisu najadekvatnije opremljene i ne ispunjavaju u potpunosti njihove potrebe.

Mediji i politika kao faktori dehumanizacije

Neki od učesnika poistovjećuju medije i politiku, zbog načina na koji utiču na pojavu dehumanizacije. Na medijima nema niti jedne emisije, u udarnom terminu kada svi gledaju, koja govori o socijalnim temama i o tome kako pomoći drugima. Nema socijalnog osvještavanja niti mediji rade išta na tome, jer se, uglavnom, plasiraju samo aktuelne teme. Učesnici smatraju da mediji ne propagiraju dehumanizaciju.

Stavovi učesnika su da političari putem medija zloupotrebljavaju narod, usmjeravajući jedne protiv drugih (ljude različite vjeroispovijesti i nacionalnosti), koristeći se lažima i zastrašivanjima.

Diskutabilan je i, kako navode, način na koji mediji izvještavaju javnost, odn. terminologija koja se koristi. Koriste se riječi koje su same po sebi dehumanizirajuće ("Zaklao muž ženu, zakopao je..."). Mediji, po mišljenju učesnika, prikazuju samo jednu stranu priče, recimo „kako je jedan maloljetnik ubio drugog, a mogli bi pisati i o tome kako se osjeća majka tog ubice, njegova obitelj“. Mediji uglavnom ne idu u srž priče, nego idu na to da prodaju i što bolje plasiraju sam naslov priče.

Kada su u pitanju mediji, učesnici navode i negativne strane dječijih emisija nasilnog karaktera, koje su danas sve prisutnije i koje potiču nasilje kroz poistovjećivanje djece sa likovima iz tih emisija.

Stigma kao faktor dehumanizacije

Uloga stigme u pojavi dehumanizacije je povezana sa medijima. Npr. učesnik NVO ističe da se u medijima malo govori o psihijatrijskim bolesnicima, a kada se i govori uglavnom je u negativnom kontekstu, jer niko ne približava te teme građanima, u cilju razbijanja predrasuda o ovim bolesnicima i ustanovama čiju su korisnici.

Također, djeca koja su korisnici određenih institucija, često su

stigmatizirana od strane okoline. Kao primjer se navode institucije Domova za djecu bez roditeljskog staranja, čiji korisnici u školi često budu etiketirani od strane nastavnika škole, a kasnije i od strane roditelja i djece sa kojom pohađaju školu. Učesnik navodi primjer da se često dešavalо da se djeca žale da ih čak i osoblje škole koju pohađaju oslovljava sa „domci“, ili im kažu: - „Ma ja, ti si iz Doma“. Također, dešavalо se, posebno u prvom razredu, ili kada promjene razrednog starješinu, da se naglasi koliko ima ukupno djece, uz naglašavanje koliko ima djece iz Doma.

Stavovi učesnika iz skupine povratnika po pitanju stigme i predrasuda jeste da je u BiH narod stereotipan, a kao dokaz toga je i prethodni rat koji se desio. Učesnici smatraju da su i danas prisutni stereotipi i predrasude, posebno između različitih vjerskih zajednica i nacionalnosti. Još uvijek imena ljudi igraju ulogu u pravljenju razlika među ljudima, i još uvijek je prisutan strah od drugog i drugačijeg.

Tradicija kao faktor dehumanizacije

Kada je u pitanju tradicija, stavovi učesnika su da tradicija ne utiče na pojavu dehumanizacije. Iznose, uglavnom, generalni stav o kvaliteti života i suživotu prije rata. Primjer. „*Tradicija je bila da se poštuje komšija koji je druge vjeroispovijesti, da se pomažu oni koji nisu dobro živjeli. Živjelo se sigurnije i bezbrižnije, dok danas to više nije slučaj*“.

Jedan od učesnika je mišljenja da i tradicija ima udjela u stvaranju dehumanizirajućeg odnosa. Ako se govori u kontekstu Roma, svjedoci smo toga da se zna reći da su oni tradicionalno navikli živjeti izolirano, da se ne školju, da žive u nehumanim uslovima, itd. Ta tradicija koja jeste dio njih, vrlo često zna biti uzrok kojeg određeni stručnjaci navode kao razlog zbog čega misle da ne treba nešto konkretnije uraditi za tu populaciju.

Religija kao faktor dehumanizacije

Kada je u pitanju uloga religije, poslije rata ima dosta praznovjerja, zloupotrebljava se religija, uslijed čega su ljudi postali sugestivniji što ih dovodi do toga da postaju žrtve tog praznovjerja. Ono što učesnici, povratnici, smatraju i posebno ističu jeste nezadovoljstvo i frustracije zastupljenošću vjere u njihovoј zajednici. Smatraju da je vjera, iako je izašla iz okvira intime i iskonskog vjerovanja, sada postala sredstvo natjecanja, sredstvo određenja pripadnosti, pokazivanja različitosti i produbljivanja tih različitosti. Npr. učesnici ističu da se vjerski objekti prave na neadekvatnim mjestima, kako bi pokazali silu ili dominaciju drugima, te da šire međunalacionalnu mržnju i ksenofobiju. Postoji primjer bespravno podignute crkve u povratničkom bošnjačkom mjestu koja je sagrađena u dvorištu povratnice u koju skoro nikada niko ne dolazi. Stavovi učesnika su da uvođenje vjeronauke u škole stvara vid diskriminacije i podjele među djecom.

Mobing kao faktor dehumanizacije

Uslijed mobinga na radnom mjestu dolazi do loše komunikacije unutar kolektiva. Nezadovoljni uposlenici stvaraju takvu atmosferu da i korisnici usluga bivaju uskraćeni za kvalitetnu uslugu. Primjeri su u nekim institucijama da uslijed lošeg postupanja nadređenog prema uposlenicima, potom pretrpanosti poslom, korisnici bivaju uskraćeni za dobivanje kvalitetne usuge, što je na neki način stvaralo nehumano postupanje.

Primjeri iz nekih institucija nam govore kako dehumanizacija održava samu sebe, uz prisustvo mobinga. Učesnik jedne institucije navodi primjer kada je reagirao na nehumano postupanje prema korisnicima, kako je i sam postao žrtva tog dehumanizirajućeg sistema. Rukovodstvo te institucije je učesnika “bombardovalo“ različitim disciplinskim mjerama, a drugi uposlenici su mu počeli upućivati različite prijetnje i zasrašivanja.

Mito i korupcija kao faktori dehumanizacije

Stavovi učesnika su da su u obrazovanju, a naročito u visokom obrazovanju, prisutni mito i korupcija. Primjer učesnice: - „Kupovanje ispita... nešto što nisam mogla vjerovati da postoji“, saznala je od bliskih ljudi koji su to morali uraditi.

Također, učesnici smatraju i da je u nekim institucijama rukovodstvo korumpirano i mišljenja su da su ljudi na vodećim pozicijama iz raznih institucija umreženi u korupciju (tužilaštvo, policija, sud, itd.). Stav ispitanika je da je dugogodišnji direktor određene institucije u kome se dešavala dehumanizacija, imao veze sa svim ljudima iz vlasti koji bi trebali biti ključni u borbi protiv kriminala. Ispitanik iznosi: - „Osjećam se nezaštićeno kao građanin BiH“.

Profesionalno sagorijevanje kao faktor dehumanizacije

Stav pomagača iz NVO jeste da je razlog dehumanizirajućeg odnosa profesionalaca prema populaciji sa kojima se susreću prisustvo profesionalnog sagorijevanja (burn out). Takvi profesionalci nisu u mogućnosti prepoznati svoje ponašanje, njihovi kapaciteti su uveliko umanjeni, te se iz tog razloga mogu neadekvatno ponašati prema klijentima.

Profesionalcima nedostaje „*mekši pristup*“ a, sistem ne podržava niti finansira određene edukacije.

1. ZAKLJUČAK

Informacije koje su dobijene u fokus grupama i putem dubinskih intervjua pokazuju da je **dehumanizacija zastupljena u mnogim segmentima društva, a najviše je prisutna i najjačeg je intenziteta u onim institucijama koje su po svojoj namjeni strukturirane u vidu zatvorenih sistema.** Ovakve institucije su specifične po tome što se u njima nalaze osobe koje su počinile krivična djela i koje izdržavaju kazne za ta djela. Pretpostavlja se da su osobe koje izdržavaju kaznu skupina podložnija dehumanizaciji, jer su na neki način već obilježeni od strane zakona i pravde kao loši ljudi, ili ljudi bez moralne odgovornosti ili savjesti, pa stoga i „zaslužuju“ da ih se kažnjava. Ustanovljeno je da se dehumanizacija sprovodila nad maloljetnim licima što, također, ide u prilog podložnosti ove skupine dehumanizaciji, jer su fizički i intelektualno slabiji i ranjiviji.

Kada je u pitanju nehumano postupanje od strane institucija, odn. državnih organa prema manjinskim narodima, **dehumanizacija se dešava uglavnom u manjim nerazvijenim sredinama, gdje je stanovništvo u disproporciji u odnosu na vjersku ili nacionalnu pripadnost, kao i u postratnim tranzicijskim sredinama koje je pretrpjelo velike socijalno-demografske promjene.** U onim mjestima gdje su povratnici kao pripadnici druge nacionalne ili vjerske pripadnosti manjina, dehumanizacija je prisutnija. Ona se ogleda, ukratko rečeno, u zanemarivanju prava pripadnika manjinskog naroda, osporavanju i zanemarivanju njihovih problema, obezvređivanju, poricanju njihovog postojanja kao naroda u zajednici, nepriznavanju njihove prošlosti i sadašnjosti, itd.

Posljedice dehumanizacije na osnovu stavova učesnika su da se žrtve povlače u sebe, da gube povjerenje u druge ljude i u zajednicu u cijelosti, manje su sklone tražiti pomoć, stvaraju predrasude i sklone su da generaliziraju negativne stavove i prema ostatku državnog sistema, a uslijed toga postaju još više stigmatizirane, postaju socijalni slučajevi, povećava se siromaštvo itd.

Dehumanizaciji su sklonije one osobe koje su nekad ranije bile izložene dehumanizaciji. **To su obično osobe sa ratnom traumom, osobe koje imaju iskustvo nasilja u prošlosti** (nasilje u porodici, ratna tortura i trauma, povratnici, prognanici, civilne žrtve rata), duševni bolesnici, djeca bez roditeljskog staranja koja žive u domovima, osobe starije dobi, osobe sa invaliditetom, samohrane majke, Romi, itd. Također, podložne dehumanizaciji mogu biti i **osobe koje su u stanju socijalne potrebe, fizički nemoćne osobe, neobrazovane osobe i neinformirane osobe.**

Neki od primjera metoda nehumanog postupanja do kojih se došlo tokom istraživanja, a kojima se dehumanizatori koriste su: **fizičko zlostavljanje, vrijedanje osoba na osnovu nacionalne ili vjerske pripadnosti, ignoriranje problema žrtava torture od strane ljekara kada dođu na pregled (nedovoljna senzibiliziranost za žrtve), izostanak reakcije i podrške policije koja mirno posmatra diskriminaciju i rasizam, ophodenje prema žrtvi nasilja u porodici kao prema predmetu od strane centara za socijalni rad i policije, zataškavanje činjenica i mobingovanje osobe koja ne pokazuje lojalnost prema postojećem režimu, oduzimanje dokumenacije žrtvi od strane ljekara koji time nastoje izbjegći odgovornost za smrt pacijentice, poticanje drugih na diskriminaciju i napade protiv osobe koja je druge nacije ili vjere.**

Među najznačajnijim faktorima koji su evidentirani, a koji su uticali i koji danas utiču na pojavu dehumanizacije, je rat koji se desio na našim prostorima. Naime, sama činjenica da žrtve torture nemaju svoj poseban zakonski status u društvu, govori o tome da oni i dalje trpe jedan vid dehumanizacije od strane države kroz nepriznavanje torture koju su preživjeli.

Od socijalnih faktora do kojih se došlo, a koji utiču na pojavu dehumanizacije su: **slaba socijalno-ekonomska situacija u državi, siromaštvo, neodgovarajuća socijalna politika države, korupcija državnih službenika, nedovoljna plaćenost profesionalaca koji su najčešće u doticaju sa marginaliziranim grupama (domovi**

zdravlja i bolnice, centri za socijalni rad, općine, MUP), nedovoljna senzibiliziranost profesionalaca u pristupu rješavanja problema marginaliziranih grupa, profesionalno sagorijevanje profesionalaca uslijed preopterećenosti klijentima, nedostatak koordinacije i uvezanosti profesionalaca u rješavanju problema.

Ustanovljeno je da mediji imaju veliki uticaj na pojavu dehumanizacije u smislu da više djeluju u službama političkih stranaka. **Mediji se ne fokusiraju na srž problema i nisu objektivni u plasiranju informacija.** Važno im je da vijest bude „bombastična“ (koriste previše agresivnu terminologiju), kako bi mogli prodati vijest. Ispitanici tvrde da u medijima ne postoji dovoljno edukativnih emisija koje bi približile građanima temu o dehumanizaciji. **U mnogim slučajevima, mediji imaju funkciju pojačivača predrasuda, propagande, odn. umanjuju vrijednosti sadržaja ukoliko se ne podudara sa politikom njihove TV kuće.** Mnogi ispitanici tvrde da su politika i mediji u snažnoj sprezi, odn. da mediji rade u službi politike.

Značajno je pomenuti i to da su mediji u slučaju jednog ispitanika, kojem je prijetila opasnost od pojedinaca iz državnih institucija, imali možda i presudnu ulogu u zaštiti njegovog života.,

Uticaj religije na pojavu dehumanizacije je, također, velik. **Religija se koristi više kao manipulativno sredstvo politike u stvaranju predrasuda i razlika među različitim vjerskim skupinama, kroz podizanje tenzija i stvaranju mržnje među njima, a time i pojavi dehumanizacije.**

Faktori koji utiču na održavanje dehumanizacije su: **korupcija, upošljavanje osoba koji su podložni manipulaciji, strah od gubitka posla, strah od toga da osoba sama ne postane žrtva sistema, strah od sankcija i stigmatizacije.**

Od ostalih faktora do kojih smo došli, a koji utiču na pojavu dehumanizacije su i: politika, tradicija, stigma i predrasude.

2. PREPORUKE

- Preporuka da se za uposlenike koji rade u Domovima i preodgojnim ustanovama organizira kontinuirana supervizija za stručnjake, ali i edukacija za pomoćno osoblje, u cilju usvajanja novih vještina i znanja, radi efikasnijeg nošenja sa stresom i problemima sa kojima se svakodnevno susreću u svom radu.
- Da se vodi računa o profesionalnoj orijentaciji prilikom upošljavanja stručnog kadra, ali i drugog pomoćnog osoblja. Prilikom zapošljavanja u institucijama, kako je važno voditi računa o osobinama ličnosti kako bi se izbjegli negativni uticaji zaposlenih na korisnike njihovih usluga. U istraživanju je ustanovljeno da je postojao nagovještaj da je pomoćno osoblje u institucijama zapošljavano po inerciji ili ličnim vezama, što je za posljedicu imalo prelazak profesionalnih granica samih uposlenika prema korisnicima i pojavu dehumanizacije.
- Također je važno za stručni kadar i pomoćno osoblje, radi prevencije profesionalnog sagorijevanja na poslu, da nakon određenog perioda mijenjaju poziciju u okviru te institucije ili da mijenjaju radno mjesto. Npr., ako ista osoba nekoliko godina radi u direktnom kontaktu sa klijentima, bilo bi dobro da naredni period od nekoliko mjeseci ili godina radi na nekim drugim pozicijama, npr. na dokumentiranju, pisanju izvještaja i ostalim poslovima gdje neće dolaziti u neposredan kontakt sa klijentima.
- Preporuka za rukovodeće osobe u institucijama da ne budu duže od jednog mandata na poziciji rukovodioca. Ovo je važno iz razloga što uloga ovakve pozicije nosi veliku odgovornost, ali podrazumijeva i veliki nivo stresa, pa je stoga bitno da se rukovodioci smjenjuju nakon svakog

mandata, kako sami ne bi profesionalno sagorili i time ugrozili sebe i ostale zaposlenike institucije.

- Profesionalce iz oblasti mentalnog zdravlja bi trebalo dodatno senzibilizirati na temu dehumanizacije, kako bi počeli prepoznavati žrtve torture i adekvatno reagirati na nehumano postupanje prema njima. Potrebno je raditi i na edukaciji profesionalaca na temu ratne traume i torture, kako bi bili efikasniji i pružali što kvalitetniji i sveobuhvatniji tretman žrtvama torture.
- Preporuka za rukovodioce u institucijama i nadležne organe koji rukovode i upošljavaju stručni kadar, da je važna stalna profesionalna edukacija i kontinuirana supervizija o prevenciji i podizanju svijesti problema dehumanizacije. Na taj način, profesionalci će bolje pomoći i sebi i svojim klijentima. Naime, otkriveno je da u državnim institucijama ne postoje mehanizmi autorefleksije, profesionalne edukacije, supervizije i intervizije, što za posljedicu može imati nedovoljno senzibiliziran pristup prema klijentima i time predstavljati rizik od pojave nehumanog postupanja.
- Centri za socijalni rad trebaju biti spremniji da odgovore potrebama i problemima marginaliziranih grupa u stručnom i kadrovskom smislu, jer je evidentno da trenutno nisu u stanju pružiti potrebnu pomoć. Istraživanje je pokazalo da CSR nemaju adekvatne mehanizme za rješavanje težih socijalnih slučajeva, pa uslijed toga pribjegavaju, uglavnom, smještanju takvih osoba u institucije koje ne odgovaraju njihovim potrebama. U cilju rješenja ovog problema, potrebno je da se centri umreže sa drugim institucijama ili NVO organizacijama, kako bi se uspostavila jedna multidisciplinarna i efikasna saradnja između profesionalaca različitih profila, a koja bi rezultirala pružanju kvalitetnije i efikasnije usluge prema korisnicima.

- Također je potrebno da profesionalci budu informirani o tome kako oni mogu informirati žrtve torture kada im se obrate, o tome na koji način i gdje mogu potražiti psihosocijalnu pomoć u okviru drugih institucija i nevladinih organizacija koje su spremne odgovoriti njihovim potrebama.
- Preporuka za medije je da, kao sedma sila, mogu odigrati veliku ulogu kroz edukativne emisije o dehumanizaciji. Važno je da se kroz različite medije propagiraju aktivnosti kojima bi cilj bio osvještavanje građanstva o prevenciji dehumanizacije i faktora koji dovode do dehumanizacije. Potrebno je i da mediji budu objektivniji u informiranju građana, da kritički posmatraju problem ili informaciju, a ne da problematiziraju i manipuliraju informacijama.
- Preporuka za obrazovanje bi bila da je važno da se od osnovne škole, kroz časove demokratije i *CIVITAS* sekcije, radi na temu dehumanizacije, u smislu da djeca od najranijeg uzrasta postanu svjesna ovog problema i svih posljedica koje nehumano postupanje može izazvati. Također, kada je u pitanju srednje, više i visoko obrazovanje, neophodno je kroz različite projekte raditi manja istraživanja sa mladima na temu dehumanizacije, kako bi se saznali njihovi stavovi i mišljenja o toj temi. Ovo bi na neki način bila priprema za njihova buduća radna mjesta, ali istovremeno i prevencija toga da sami ne dođu u situaciju da se neko prema njima ophodi na nehuman način ili da sami ne postupaju nehumano prema drugima.
- Preporuka za nevladine organizacije je da uz podršku vladinih institucija prave akcije i kampanje na temu „*Borbe protiv dehumanizacije*“, kako bi se širila svijest javnosti o važnosti ovog problema. Pozitivan primjer nevladine organizacije *Vive Žene* jeste kampanja koju organiziraju svake godine unazad šest godina, povodom Dana borbe protiv torture (26. juni).

LITERATURA I IZVORI:

1. **www.b92.net** – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja *Zločini iz poslušnosti* Herbert K. Kelman i V. Li Hamilton.
2. **www.mhrr.gov.ba** – Drugi periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o primjeni međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Sarajevo, juni 2010.god.
3. **www.ccbh.ba** – Ustav Bosne i Hercegovine.
4. **Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima**, 2. izdanje, Zagreb, Goran Milas.
5. **Izvještaj o procjeni statusa žrtava torture u BiH**, 2012., UG *Vive Žene*, Tuzla.
6. **UN Konvencija** protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja.

